

Populistisk röst från 1800-talets ”skråmobb” och dess nutida ekon

(Paper till arbetarhistoriska konferensen i Helsingborg 2022)

Ingemar Johansson

Inledning

I detta paper riktas blickarna mot 1830- och 40-talens fördemokratiska Sverige, där en borgerlig offentlighet höll på att koppla greppet om opinionsbildning genom att alltmer polarisera sig gentemot en vertikalt fungerande statsapparat, styrd av hovet. Syftet är att belysa hur detta samhälle kritiskt uppfattades av en representant för det skråsystem som var under nedmontering. I två skrifter 1833 och 1843 försökte en anonym garvaremästare göra sin röst hörd och försvara sin livsvärld gentemot såväl liberala strömningar, dominerande inom den framväxande borgerliga offentligheten och i riksdagens borgarstånd, som mot traditionella makthierarkier, vilka av honom utsattes för radikal kritik, med associationer till franska revolutionen. *Arbetet*, som hantverksmästaren ansåg vara sanktionerat av gudomligt instiftade naturlagar, var en grundstomme i hans världsbild. Religionen i sin ursprungligen rena antiinstitutionaliserade form ställs mot samhällets destruktiva maktstrukturer. Radikalism kombineras med antimodernism, som pekar tillbaka mot en svunnen guldålder. Det är det lilla harmoniskt hushållsbaserade samhället som ska försvaras mot egoismens mäktiga samhällsupplösande krafter. Antielitismen är ett ledmotiv i hantverksmästarens skrifter, som för tankarna till vår egen tids populism, orsakad bland annat av att olika människogrupper upplever sig som tillbakasatta av såväl ekonomiska krafter som av etablerade politiska institutioner. Denna historiska linje försöker jag följa upp i en avslutande epilog.

Elitär liberalism

Johan Peter Theorell publicerade 1839 broschyren *Några ord om Press, reformer, Ministerstyrelse samt andra dagens frågor med anledning af ströskriften ”Upplösning är inte upplysning”*. Denna broschyr var ett inlägg i den infekterade debatt som följde efter crusenstolpeaffären 1838, vilken under sommaren och hösten samma år orsakat folkliga protester i huvudstaden.¹ Theorells inlägg besvarade, kungahuset närstående, Bernhard von Beskows angrepp mot den oppositionella liberala pressen, vilken anklagades för att inte kunna föra en sansad och konstruktiv debatt, enligt mönster från England och Frankrike. Dessutom var von Beskow av uppfattningen att opinioner måste skapas och styras ovanifrån av statsmakterna – ett synsätt som Theorell bestämt motsatte sig. Denne Johan Peter Theorell hade lång erfarenhet som publicist; bland annat hade han 1823–1833 varit delägare i *Dagligt Allehanda*, en tidning som han på nytt blev medarbetare i 1839. Periodvis hade Theorell också tillhört *Aftonbladets* redaktion.² Historikern Jan Christensen använder Theorell som ett typexempel på en moderatliberal hållning, vilken aldrig var demokratisk, utan som i stället såg det angeläget att begränsa det politiska inflytandet till en bildad ekonomisk elit. En sådan politisk linje förknippades vid tidpunkten med *Dagligt Allehanda*, medan *Aftonbladet* stod för en mer demokratisk inställning. Den sistnämnda tidningen företrädde en modifierad form av personlighetsprincipen, enligt vilken varje myndig man borde ha politiskt inflytande. Christensen kan påvisa att Theorell successivt utvecklats i konservativ riktning. Theorell såg

¹ Se exempelvis Mats Berglund, *Massans röst Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719-1848*, 2009 s. 321–342.

² Jan Christensen, *Bondeståndet i 1840-talets liberala representationsdebatt. Exemplet Gustaf Hierta och J. P. Theorell*, Göteborg 1997 s. 78 f.

politiska förebilder i England, medan han förhöll sig rätt skeptisk till omvälvningarna i Frankrike.³

I polemiken med von Beskow underströk Theorell sin elitistiska hållning genom att klargöra att *allmän valrätt* inte innebar att massan, bestående av obesuttna, skulle ha någon rösträtt. Han ansåg till och med att ståndsvälen var alltför demokratiska, eftersom dessa gav *skråmobben* politiskt inflytande. Viktigt var däremot att *nationens kärna* fick möjlighet att göra sin politiska röst hörd. Här syftade Theorell på personer med förmögenhet och bildning, vilka inte tillhörde något stånd.⁴ Det är åt en representant för denna ”skråmobb” som jag kommer att ägna mitt paper. Den anonyme författaren, en hantverksmästare, har med tio års mellanrum 1833 och 1843 i två skrifter beskrivit sin syn på omvärlden, där politiska och religiösa föreställningar skapar en konfliktladdad helhet. Hans traditionella levnadsvillkor hotas både ovanifrån och underifrån. I skriften från 1843 betecknar den 76-åriga garvaremästaren sig själv som en fattig, olärd och utsliten gubbe, som aldrig satt sin fot i något gymnasium eller i någon akademi. Däremot har han genom att följa tidevarvet skaffat sig lång livserfarenhet, och eftersom lärda i alla tider förhindrat att ljuset spridits till folkets massor, såg han som sin plikt att ändra på dylika missförhållanden.⁵ Det rör sig alltså om politiska åsikter, framförda av en representant för en samhällsgrupp, vilken liberalen Theorell, utifrån sitt rationella förnuftsbaseade utvecklingsperspektiv, helt enkelt ville ha bort från den politiska offentligheten. För von Beskow handlade det om iscensättande av en debatt, styrd av statsmakterna och förd mellan politiska eliter, högt över folkmassornas huvuden, men även motståndaren Theorell såg rationella skäl att utifrån sin elitära position göra distansering neråt mot vad som var att uppfatta som mobben. Polariseringen blir med andra ord tydlig genom att hantverksmästaren tog avstånd från etablerade lärdomsinstitutioner och i stället med stöd av sin livserfarenhet ville sprida relevant upplysning till folkets massor. För honom representerade såväl Theorell som von Beskow elitära strävanden, syftande till att hålla folket i mörker.

Offentligheters strid om opinioner

En idealtypologisk utgångspunkt för min analys är Jürgen Habermas offentlighetsbegrepp, som använts i ett antal studier om framväxten av en från statsmakterna fristående politisk press.⁶ Den liberala oppositionspressen blir utifrån sådan teoretisk infallsvinkel en viktig del av rationellt resonerande och opinionsbildande borgerlig offentlighet. Ovannämnde Johan Peter Theorell ska uppfattas som aktör inom ramen för en sådan offentlighet; trots den uppenbart elitära samhällssyn som han förespråkade, var han angelägen att framstå som oberoende gentemot statsmakterna. Men den borgerliga offentligheten hade också flera mindre elitära ansikten, för vilka demokratiska principer gavs betydelsefullt utrymme. Under crusenstolpedebatten anklagade exempelvis aftonbladsskribenten J. M. Rosén de kungliga rådgivarna för en stelbent inställning, som riskerade leda till *samhällslivets yttersta dag*.

³ Ibid s. 26 ff, s. 77–78 och där anförd litteratur.

⁴ Johan Peter Theorell, *Några ord om Press, Reformer, Ministerstyrelse samt andra dagens frågor i anledning af skriften "Upplysning är icke upplysning"*, Stockholm 1839 s. 16–20.

⁵ *Strödda tankar med afseende på vår tids nödvändiga reformer; vördsamt tillegnade städernas högt ärade borgerskap och hedersvärda bondeståndet af en sjuttiosexårig borgersman*, Linköping 1843 s. 59.

⁶ Se exempelvis Cecilia Rosengren, *Tidevarvets bättre genius Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johantidens Sverige*, Stockholm Stehag 1999. Åke Abrahamsson, *Ljus och frihet till näringsfång. Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi, exemplet Stockholm 1838-1869*, Stockholm 1990. Dag Normark, *De förenande samtalen Om norrländsk lokalpress och borgerliga offentligheters etablering under 1800-talets första hälft*, Stockholm 1989. Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett Det nationella svenska i Stockholmstidningar 1810-1831*, Uppsala 2005.

Revolution kunde med andra ord vara en sista utväg om alla reformvägar skulle visa sig vara stängda.⁷ Publicisten August Blanche inriktade sig på att i crusenstolpekrisens kärnfråga, yttrandefriheten, skapa en samhälleligt enad opinion.⁸ Idéhistorikern Anders Burman använder i sin avhandling om Carl Jonas Love Almqvists politiska utveckling begreppet *deliberativ reformism*. Utgångspunkten är den habermasiska offentligheten, där nya arenor skapas för överläggande diskussioner i demokratisk anda. På detta sätt lades grunden för en långsiktig demokratiseringsprocess av samhället, utan att revolutionära omvälvningar skulle behöva tillgripas. Kritik riktades framför allt mot förlegade institutioner, bland annat skråväsendet, vilka bar upp hierarkiska maktstrukturer. Tidningspressen och det framväxande associationsväsendet var de viktigaste arenorna för denna *deliberativa reformism* som ideologiskt låg i linje med liberalismens politiska ideal, där individualismens betydelse betonades och privat äganderätt inte ifrågasattes. Där fanns också utopiska inslag, men realpolitiska överväganden spelade en avgörande roll vid ställningstaganden i konkreta frågor. Den demokratiska grundtanken var att medborgare av alla samhällsklasser genom bildning skulle nå högre mognad och på så sätt göras kapabla till delaktighet i det politiska livet.⁹ Uppenbart är alltså att inom den borgerliga offentligheten vid tidpunkten fanns utrymme för demokratiska diskurser som inte lät sig begränsas till Theorells snäva elitära perspektiv.

Litteraturvetaren Arne Melberg utpekar tidigare omnämnde Bernhard von Beskow som den borgerliga offentlighetens huvudmotståndare.¹⁰ Denne akademiledamot och av hovet stödde publicist blir representant för *representativ offentlighet, statsoffentlighet eller ämbetsmannaoffentlighet*, hur man nu väljer att benämna det gamla överhetssamhällets vertikalt kommunicerande maktapparat, och därmed företrädare för statligt styrande maktintressen. Opinionsbildning, som stod fri från statsmakternas inflytande, kunde inte accepteras. Melberg framhåller att det i ståndssamhället var en självklarhet att offentligheter var knutna till staten genom någon form av privilegiesystem; att vem som helst skulle kunna skapa opinion genom att starta en tidning var en främmande tanke.¹¹ Ett mindre lyckat försök att i sådana syften tackla problematiken var att 1834 omvandla ärevördiga *Post- och Inrikes Tidningar* till regeringstroga opinionsorganet *Sveriges Stats-Tidning* och den vägen inlåta sig i skriftliga orddueller med den borgerliga offentligheten. Dylika strider kom dock mestadels att utkämpas på denna offentlighets villkor.¹²

Historikern Åke Abrahamsson menar att pressen redan under en tidig period hade betydelse för arbetarklassens formering. I sin undersökning av stockholmspressen 1838–1869 hävdar han att den radikala delen av denna press företrädde diskurser med förankring i en folklig offentlighet. Abrahamsson väljer att använda begreppet *skrågemenskap*, eftersom en sådan gemenskap byggde på traditioner från skråväsendet, som under perioden höll på att avvecklas. Normerna präglades av patriarkalism förenad med korporativism (statligt reglerad närings- och yrkesorganisering i produktionsbeskyddande och exklusivitetsbevarande syfte), vilket innebar att inställningen till den framväxande kapitalismen var negativ. Abrahamsson ser en utveckling från denna skrågemenskap i riktning mot mer handlingsinriktat klassmedvetande och betonar radikalpressens ideologiska och opinionsbildande roll i en sådan process. Han

⁷ J. M. Rosén, *Kritik öfver broschyren "Dagens händelser bedömde af en landtman"*, Stockholm 1838.

⁸ August Blanche, *Teckning af Juni-dagarne i Stockholm och dess närmaste följder 1838*, Stockholm 1838.

⁹ Anders Burman, *Politik i sak C J L Almqvists samhällstänkande 1839-1851*, Stockholm / Stehag 2005 s. 73 ff, 110 ff, s. 278–287.

¹⁰ Arne Melberg, *Realitet och utopi. Utkast till dialektisk förståelse av litteraturens roll i det borgerliga samhällets genombrott*, Stockholm 1978 s. 42.

¹¹ Ibid s. 43 f.

¹² Se Jarl Torbacke, ”Mellan stat och akademi 1809–1877” i *Världens äldsta Post- och Inrikes Tidningar under 1600-1700-1800-1900- och 2000-talen*. Red. Karl Erik Gustafsson och Per Rydén, Stockholm 2005 s. 278–300.

talar om en lärprocess, där arbetarbefolkningen gavs möjligheter till kommunikativt reflekterande kring egna erfarenheter.¹³ Habermas omnämner i vaga ordalag förekomsten av en *plebejisk offentlighet*, som han redan i förordet till sin ursprungliga presentation av den borgerliga offentlighetsmodellen, utgående från manipulationsaspekten, fränkänner all självständighet och därmed också dess betydelse som historisk aktör. Han menar att en sådan offentlighet möjligen kan leva kvar i anarkistiska traditioner.¹⁴ Statsvetaren Mats Dahlkvist finner märkligt att på detta sätt fränkänna såväl den politiska som fackliga arbetarrörelsen delaktighet i en dylik offentlighet. Samma sak gäller bortseendet från andra former av plebejiska rörelser och kommunikativa sammanhang som låter sig historiskt beläggas.¹⁵ En borgerlig offentlighet baserad på Anders Burmans begrepp *deliberativ reformism* har en tydlig gränsdragning uppåt gentemot den statligt styrda *ämbetsmannaoffentligheten*, medan gränsdragningen nedåt gentemot en *plebejisk offentlighet* blir mer diffus.¹⁶ Burman talar dock om att den sistnämnda offentlighetsformen växte fram i Stockholm under 1840-talets andra hälft, då arbetare och hantverkare bildade sammanslutningar med rötter i en skrågemenskap, mer eller mindre utestängda från den borgerliga offentligheten. Även radikalpressens framväxt i den svenska huvudstaden skapade kommunikativa förutsättningar för plebejisk offentlighet.¹⁷ En uppenbar utstötning ur den borgerliga offentlighetens tidningsfamilj handlade det om, när vänsterliberala *Jönköpingsbladet* i en pressöversikt, publicerad på själva nyårsafton 1847, påpekade att *Söndagsbladet* saknade sympatier hos en bildad allmänhet.¹⁸ Detta söndagsblad, som sett dagens ljus 1844, var, enligt Abrahamsson, det första tidningsorgan i Sverige som vände sig direkt till en plebejisk läsekrets.¹⁹

Hur som helst låter sig vår anonyme hantverksmästare socialt inplaceras i en *skrågemenskap* eller *plebejisk offentlighet*, även om han tillhörde en klass av småföretagare som kunde ha både gesäller och lärlingar under sig. Han var därför knappast personligen involverad i någon lärprocess, inriktad på medvetandegörande av kollektiva lönearbetsintressen, vilka i stället hotade att bryta sönder patriarkaliska normer. Som nedan kommer att framgå var denne hantverksmästares blick riktad mot politiska mål, vilka varken handlade om att verka för dylik klassmobilisering eller låta sig anpassas till den borgerliga offentlighetens huvudlinjer. Men framför allt handlade det också om att inte underordna sig en vertikalt styrd statsoffentlighet. Mitt syfte är att inte endast analysera den samhällsbild som går att sovra fram ur hantverksmästarens två skrifter, utan jag vill också försöka relatera en dylik bild till vår tids politiskt och vetenskapligt laddade debatt om *populism* – ett begrepp som många gånger ter sig svårt att politiskt positionera. Förhoppningsvis kan trådar från det förflutna vara behjälpliga, då det gäller att nyansera begreppstolkningar i vår egen tid.

¹³ Åke Abrahamsson 1990 s. 44 ff, 58 ff.

¹⁴ Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund 1988 s.8–9. För en kritisk diskussion om den habermasiska offentlighetens sociala spännvidd utifrån nutida samtidshistorisk kontext se Gemma Edwards, "Habermas and social movements: What's 'New'?" *After Habermas New Perspectives on the Public Sphere* Edited by Nick Crossley and John Michael Roberts, Oxford 2004 s. 113–130.

¹⁵ Mats Dahlkvist, "Jürgen Habermas teori om 'privat' och 'offentligt'". Introduktion till Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet*, Lund 1988 s. xxxiiif.

¹⁶ Anders Burman 2005 s.73–86.

¹⁷ Anders Burman 2005 s.67–69.

¹⁸ *Jönköpingsbladet* 31/12 1847.

¹⁹ Åke Abrahamsson 1990 s.142–143.

Skrågemenskapen som ideal och verklighet

Historikern Lars Edgren presenterar som utgångspunkt för sin undersökning av hantverkare i Malmö 1750–1847 en idealbild av hantverkets arbetsförhållanden, vilken han använder som riktlinje i sin empiriska analys. Här fanns en utstakad yrkesbana med början som lärling och vidare till gesäll. Mästarvärdigheten var en karriärmässig slutstation, som också var kopplad till burskap, innebärande fullvärdigt medborgarskap i staden. Teoretiskt sett var den underordnade positionen således begränsad till en viss period av livet, vilket inte låg i samklang med principerna för kollektiv organisering kring lönearbete på kapitalistiska villkor. Mästaren hade husbondemakt över sin arbetskraft och han deltog själv i en tillverkningsprocess, som var föga arbetsdelad. Dessutom hade hantverksmästaren personlig kontakt med sina kunder, vare sig det rörde sig om avsalu eller beställningar. I en sådan förkapitalistisk modell var mästarvärdigheten förutsättning för familjebildning.²⁰ Den ovan beskrivna modellen hade lagligt stöd i 1720 års skråordning, som också innehöll bestämmelser om att skråämbeten skulle finnas i städer, där minst tre mästare bedrev verksamhet i ett yrke.²¹ Edgren visar att modellen, som under hans undersökningsperiod aldrig fungerat fullt ut, alltmer urholkades av kapitalistiskt marknadsstyrda inslag, vilka långsamt frätte sönder de patriarkala husbonderelationerna.²² Samtidigt betonar ekonomhistorikern Lars Magnusson den kontinuitet som generellt sett, trots allt, präglade svensk hantverksnäring under 1800-talets första hälft; ett traditionalistiskt normsystem verkade för upprätthållande av rådande skråstrukturer.²³ Men det fanns också intressebaserade sprickor mellan skrågemenskapens huvudaktörer, mästare och gesäller. Sådana tvister kunde leda till ritualiserade kollektivt mobiliserande konflikter, där gesäller gentemot mästare hävdade sin frihetliga ställning.²⁴ Under 1830- och 40-talen genomdrevs en rad riksdagsbeslut, syftande till att disciplinera gesällerna. Det handlade om att motverka effekterna av vad man uppfattade som ett försvagat husbondevälde. Framför allt var det gesällvandringarna som man ville reglera. Införandet av obligatorisk gesällbok 1844 mötte starka protester från gesällhåll.²⁵

Edgren påvisar att byggbranschen tidigt stod utanför skrågemenskapens normer och drevs efter kapitalistiska principer, där större kollektiv av lönearbetare utförde arbetet.²⁶ Lars Magnusson uppmärksammar hur, enligt engelsk förebild, en fristad inrättats i Eskilstuna 1771, bland annat innebärande förbud mot skråväsendet. Fri konkurrens gällde för smidesverksamheten, där vem som helst tilläts etablera sig som företagare. Under 1800-talets första hälft steg under sådana förhållanden produktionen, samtidigt som påtagliga skillnader uppstod mellan olika smidesidkare. I en sådan miljö övergick lärlingar och gesäller till att bli smidesarbetare. Nämda utveckling skulle ligga till grund för Eskilstunas industrialisering under 1800-talets andra hälft.²⁷ Som Magnusson påpekar ingick skråsystemets avskaffande 1846 i en omfattande statligt styrd omreglering av näringslivet, syftande till att ge kapitalistiska marknadskrafter ökat svängrum.²⁸ Hantverkarnas andel i riksdagens borgarstånd hade under 1800-talets första hälft sjunkit från att 1809 ha utgjort en femtedel till att 1853–54

²⁰ Lars Edgren, *LÄRLING-GESÄLL-MÄSTARE Hantverk och hantverkare i Malmö 1750-1847*, Lund 1987 s. 26–31.

²¹ Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm 1999 s. 227–228

²² Lars Edgren 1997 s. 202–226.

²³ Lars Magnusson 1999 s. 229–230.

²⁴ Ibid s. 250–269, s. 290–293.

²⁵ Ibid s. 288–289.

²⁶ Ibid s. 397–403.

²⁷ Lars Magnusson 1999 s. 230–231.

²⁸ Ibid s. 258–268.

ligga på ca 12%. Även det handlande borgerskapets positioner hade försvagats, och den begynnande fabriksindustrin var kraftigt underrepresenterad. Den enda grupp som påtagligt förstärkt sin ställning under perioden var ämbetsmän, alltså borgmästare och rådmän från städerna. Dessutom blev bruksnäringen representerad från och med riksdagen 1834/35.²⁹ Med andra ord var möjligheterna att försvara skrågemenskapens bastioner utifrån riksdagens offentlighet ytterst begränsade.

Efter att decennierna före och efter sekelskiftet 1800 ha genomgått en kris, främst orsakad av jordbrukets svårigheter att klara folkförsörjningen, var perioden 1810–1847 mer gynnsam för det svenska hantverket. Framför allt var det masshantverket i de större städerna som expanderade. Detta innebar att verkstäderna blev större. Men i de mindre städerna hamnade hantverkare i en mer tillbakasatt position. Samtidigt var läget gynnsamt för landsbygdshantverket.³⁰ I början av 1800-talet hade vissa yrken blivit tillåtna att bedrivas utanför städerna. Mellan 1805 och 1845 hade exempelvis en snabb ökning av antalet landsbygdsgarverier skett.³¹ Inte helt ointressant i sammanhanget är det faktum att huvudpersonen i föreliggande ”paper”, var garvare.

Närande och tärande samhällsklasser

I två broschyrskrifter, *Strödda tankar om våra samhälls-brister, deras orsaker och afhjälpande att studera till nästa Riksmöte* (1833) och *Strödda tankar med afseende på vår tids nödvändiga reformer, vördsamt tillegnade städernes högt ärade borgerskap och hedervärda bondeståndet af en sjuttiosexårig borgersman* (1843) förenades försvar av det korporativa skråsystemet med till synes radikal samhällskritik. Som framgår riktar sig författaren i båda fallen till en nära förestående riksdag och 1843 sägs i klartext att målgrupperna är de ofrälse borgar- och bondestånden eller, vilka utgör, om man använder abbé Sieyès franska revolutionsterminologi, *tredje ståndet*, alltså *nationen*. Redan i skriften från 1833 såg sig hantverksmästaren som representant för de närande klasserna och angrep de s.k. tärande klasserna, vilka omfattade såväl aristokratin som representanter för det framväxande penningväldet. Adeln hade på ett olyckligt sätt trängt in i de borgerliga näringarna, och den verkliga producentklassen saknade representation i ståndsriksdagen. Lösningen låg i en förstärkning av korporationernas ställning i städerna och ett tydligt ställningstagande mot hantverksnäringarnas hotande utbredning på landsbygden.³² Här formuleras också ett tydligt utsugarperspektiv, när författaren konstaterar att inga tiggare kom från den maktbärande ämbetsmannaklassen, medan tusentals nödlidande hade sina rötter i de närande samhällsklasserna. Ståndsriksdagen döms ut, eftersom den inte på något sätt representerade folket. Författaren utgår från ett jämlikhetsideal, som bygger på tanken att alla människor är skapade lika. Därför kan man inte acceptera ett styrelsesystem, vilket endast gynnar vissa kaster och gör den övriga befolkningen till slavar, slaktboskap och kanonkött.³³ Denna röst från 1830-talets folkdjup visar att försvaret av det korporativa skråsystemet kunde kombineras med en i övrigt radikal samhällskritik. Att skribenten var medveten om den fara som kunde vara förknippad med att på detta sätt framföra samhällskritik framgår av att han var angelägen om att framhålla att skulden för de påtalade missförhållandena inte på något sätt fick läggas

²⁹ Se Patrick Jonsson, *Handelsfrihetens vänner och förbuden Identitet och politisk kommunikation i svensk tullpolitik 1823-1854*, Örebro 2005 s. 69–70.

³⁰ Lars Edgren 1987 s. 86–87.

³¹ Ibid s. 85–86.

³² *Strödda tankar om våra samhälls-brister, deras orsak och afhjälpande att studera till nästa Riksmöte*, Linköping 1833 s. 27.

³³ Ibid s. 40.

på kungen eller regeringen.³⁴ Resonemanget kan tyckas ologiskt, men brasklappen var troligen nödvändig med tanke på gällande tryckfrihetslagstiftning; risken för högmålsåtal måste elimineras. 1843 var den borgerliga offentlighetens ställning starkare, och makthavarna hade i det närmaste upphört att använda direkt repressiva strategier mot samhällskritiker, tillhörande denna offentlighet.³⁵ Broschyren ger uttryck för den oro som fanns bland hantverkarna inför näringslivets liberalisering, men innehåller även ansatser till en djupare samhällsanalys. Citatet nedan ger en sammanfattande bild av hur hantverksmästaren ovannämnda år såg på det svenska samhället.

Jordbruks-Handels- och Manufactur-interessen utgöra från upplust synpunkt blott ett, och den enas undergång eller framgång är äfven de andras. De äro förenade som själ och kropp. Tag bort ena tredjedelen så existera ej de 2:ne öfriga. De äro kärnan och styrkan uti samhällskroppen; tag bort dem, så finns intet samhälle, styrelse eller embetsmannapersonal. Af förenämnda 3:ne väsenden hafva utgått Dynastier, Påfvar, Prelater, Grefvar, Baronier med flere, som inkräktat på folkets magt och rättigheter, gjort dem till underdåniga slafvar och lastdragande djur, och blifvit deras beherrskare och förtryckare, förbjudit dem tänka, tala, tro annat, än hvad de befälla.³⁶

Citatet lyfter fram de näringsidkande klasserna som drivkraft och kärna i ett enhetligt fungerande sammanhang, där dessa klasser är starkt beroende av varandra för att helheten, metaforiskt betecknad som en samhällskropp, ska fungera, medan de förtryckande och traditionellt parasiterande överklassgrupper ställs utanför en sådan funktionell samhällsgemenskap, där detta överskikt faktiskt har sina ursprungliga rötter. Associationer låter sig göras till abbé Sieyès berömda revolutionspamflett från 1789, enligt vilken, tredje ståndet, som i alla tider burit upp franska samhället, aldrig hade anförtrots någon politisk delaktighet. Tiden var nu mogen för att ändra på detta och kräva sådant inflytande, eftersom det var detta tredje stånd som utgjorde *nationen*. Sieyès underströk att det var en produktiv klass som skulle ges tillträde till den politiska offentligheten. 1791 års franska rösträttbestämmelser utdefinierade s.k. passiva medborgare, med andra ord stora delar av de egendomslösa underklasserna, från *folket* / *nationen* och därmed också från den politiska offentligheten. Däremot ställde sig sansculotterna något år senare bakom en utvidgning i riktning nedåt av *folket* som politiska *medborgare*.³⁷

I citatet från den svenske hantverksmästarens skrift understryks att den närande delen av samhället ska uppfattas som en enhet, vilken inte lämnar utrymme för interna intressemotsättningar. Men samtidigt nämns, som nedan ska framgå, kategorin *penningaristokrater* som tillhörande den samhällsfientliga parasiterande förtryckarsidan. Här anknyter författaren till en konservativ prohibistisk diskurs, som sade sig i nationens allmänintresse vilja försvara landets producenter mot frihandelsvänliga *penningaristokrater*; företrädande särintressen vilka inte sällan hade utländsk förankring.³⁸ Norrköpingsborgmästaren Per Johan Lagergren, i egenskap av ledare för den prohibistiska

³⁴ Ibid s 40

³⁵ Se Stig Boberg, *Carl XIV Johan och tryckfriheten 1810-1844*, Göteborg 1989 s.170–193 Se även Torbjörn Vallinder, *Nio edsvurna män Jury och tryckfrihet i Sverige 1815-2000*, Stockholm 2000 s. 77–88.

³⁶ *Strödda tankar* 1843 s. 43.

³⁷ För en fördjupad analys av den franska revolutionens sociala och politiska gränsdragningsproblematik se Mikael Spång, *Constituent Power and Constitutional Order Above Within and Beside the Constitution*, Palgrave Macmillan 2014 s. 26–34.

³⁸ Detta synsätt framkommer i en artikelserie, publicerad i *Norrköpings Tidningar* 7/2 och 9/2 1835. Artiklarna ingick i tidningens summering av riksdagen 1834–35 och sägs vara hämtade från någon tidning i huvudstaden.

konserverativa minoritetsgruppen i borgarståndet 1848, sade sig tala för landets hantverkerier, när han i själva verket företrädde sin hemstads fabriksintressen. Det var det nationella handarbetet, utsatt för näringsfrihetsförordningarnas omvälvande påfrestningar, som borgmästaren påstod sig vilja värna om.³⁹ Under debatten framhölls från frihandlarhåll den motsättning som fanns mellan å ena sidan hantverkerierna och husfliten och å andra sidan fabrikerna. Därför föreföll det märkligt att höra fabrikörerna och dessas ombud uppträda som målsmän för de förstnämnda näringarna.⁴⁰ Samtidigt ska också nämnas att socialistiskt påverkade *Söndagsbladet*, vändande sig till plebejisk läsekrets, tolkade revolutionerna 1848 som en kamp mellan arbetarklassen och penningaristokrater.⁴¹ Möjligen skulle hantverkmästarens skrift, utifrån dess tydliga betoning av exploaterande klassperspektiv, kunna föra tankar till marxistiska teorier om en borgerlig revolution; ett begrepp som i sig är både motsägelsefullt och empiriskt svårgripbart.⁴² Men beaktas måste att hantverksmästaren knappast förordar lösningar som skulle gynna en kapitalistisk utveckling, utan istället blickar bakåt mot en förfluten tid, då småföretagare inom hantverk och jordbruk sägs ha fungerat som samhällets stöttepelare. Fungerande korporationer ska garantera ett sådant samhälle.

Som kommer att framgå såg vår hantverksmästare inte endast uppåt, utan också, både nedåt i samhällshierarkin och rent etniskt, gränser för sin utopi om jämlikt brödraskap. I skriften från 1843 skärps som ovan nämnts samhällskritiken. De s.k. hierarkerna (präster och ämbetsmän) anklagas för att tillsammans med bölds- och penningaristokrater förtrycka folket, som upprätthåller de för landet nödvändiga lantmänna -och stadsnäringarna. Enligt författaren användes näringsfriheten av makthavarna för att splittra dessa näringsidkare, vilkas grundläggande intressen var gemensamma. På samma sätt påstods Metternich ha använt näringsfriheten för att stoppa hotande revolutioner i Europa.⁴³ Näringsfriheten kopplas med andra ord ihop med den politiska reaktionen. Hantverkmästaren anslöt sig i stora drag till den ekonomiska modell som man brukar förknippa med statsstyrd merkantilism, men samtidigt krävde han tullfri införsel av för folket nödvändiga matvaror och kläder.⁴⁴ Här kan man ana påverkan från den aktuella tulldebatten i England, där den frihandelsvänliga retoriken till stor del handlade om de lägre samhällsklassernas försörjning.⁴⁵

En moralisk utopi

Utgångspunkten för den i ”paperet” behandlade huvudpersonens samhällssyn 1843 var, enligt honom själv, Carl Johan Warells syntesbyggande skrift *Naturmänniskan. Försök till betraktelser öfver lifvets viktigaste sanningar såsom bestående med everderliga lagar*, vilken hade utkommit samma år. Grundtanken, som hantverksmästaren ansluter sig till, är att Gud som skapare hade åstadkommit en perfekt värld, som upprätthålls genom naturlagar, vilka på ett övergripande sätt styr även samhällslivet, där kärlek och rättvisa utmärker relationerna mellan människorna. Problem uppstår, när människorna av egoistiska skäl bryter mot denna naturliga ordning. Hantverkmästaren riktar utifrån sådana premisser kritik mot aristokrater och etablerade kyrkor, vilka i alla tider sägs ha motverkat de naturliga lagarna.⁴⁶ Carl Johan

³⁹ *Norrköpings Tidningar* 11/9 1848.

⁴⁰ *Aftonbladet* 7/9 1848.

⁴¹ *Söndagsbladet* 12/3 1848.

⁴² För en utförlig diskuterande analys av denna problematik se Neil Davidson, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolution* Chicago 2017 s. 1–89.

⁴³ *Strödda tankar* 1843 s. 18–21.

⁴⁴ *Ibid* s. 57.

⁴⁵ Se Boyd Hilton, *A Mad, Bad and Dangerous People England 1783-1846*, Oxford 2006 s. 543–558.

⁴⁶ *Strödda tankar*, Linköping 1843 s. 13–14.

Warell understryker att naturlagarna på politikens område vill verka för allmän rätt, lika rättigheter och jämlikhet och att de därför bör fungera som grund för all lagstiftning.⁴⁷

Här finns anledning att beakta idéhistorikern Inga Sanners tankefigur *moralisk utopi*; det handlar om utopiska samhällsideal, som bygger på altruism i form av människokärlek och bekämpande av den mänskliga egoismen. Den till sin natur goda enskilda människans inre utveckling sker i riktning mot högre moral. På ett socialt plan gäller att värna om helheten och motverka splittrande egoistiskt framdriven materialism. Religion, vetenskap och filosofi knyts samman till en helhet, där det inte finns något utrymme för de etablerade kyrkornas dogmatik. Denna moraliska utopism, med rötter i Swedenborgs jordnära andevärld, fick en tydlig social inriktning i samband med 1848 års revolutioner, men kom sedan att följa en mängd ganska olika spår såsom religiös liberalism, förnuftstro, utilism och anarkism fram till sekelskiftets teosofi och spiritism. Den moraliska utopismen fungerade samhällskritiskt i ett övergångssamhälle, samtidigt som den problematiserade förhållandet mellan den liberala individualismen och behovet av individens integration i större kollektiv. Såväl personlig frihet som samhällelig organisk enhet måste beaktas.⁴⁸ En sådan moralisk utopi ifrågasatte också det rådande samhällstillståndet genom att hänvisa till idealiserade motbilder hämtade från det förflutna.⁴⁹ Inga Sanners undersökning har sin tyngdpunkt i perioden från 1870 fram till sekelskiftet, även om också rötter från 1700-talet och 1800-talets första hälft beaktas. Den moraliska utopin gjorde sina första framträdanden inom ramen för en borgerlig offentlighet.⁵⁰ Vad gäller idéinnehåll framstår den utopiska tankefiguren närmast som en avvikande variant av den tidigare presenterade mer rätlinjigt utvecklingsbaserade och framstegsvänliga *deliberativa reformismen*, men samtidigt är det svårt att förneka att tydliga anknytningspunkter finns, där samhällsvisionerna flyter in i varandra. Sanners analyser bygger på idégodis från personer vilka tillhörde sin tids intelligentia, medan vår anonyma huvudperson, som ovan påpekats, hade sin sociala hemvist i en ”skräpöbel” vilken moderatliberale publicisten Johan Peter Theorell, med utgångspunkt i ett som denne ansåg upplyst tänkande, beklagade att den överhuvudtaget hade något politiskt inflytande. I detta fall blir det alltså från en i det närmaste plebejisk offentlighets eller snarare skråoffentlighets samhällseliga utsiktspunkt som Warells moraliska utopi recipieras.

Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson menar att man i ett europeiskt historiskt perspektiv kan se perioden 1789–1848, inte enbart som en revolutionär tidsålder, utan att man även kan tala om utopiernas tidsålder. Ståndssamhällets successiva sammanbrott skapade frustration, men väckte också förhoppningar på många håll. Utopier konstrueras, när man upptäcker möjligheter vilka ter sig svåra att förverkliga. Däremot finns det inga gränser i tankens värld.⁵¹ Samtidigt är det naturligtvis så att utopier kan fungera som revolutionär drivkraft.

Hantverkmästaren är i skriften 1843 tydlig med att framhålla att riksdagsrepresentationen bör ändras så att lagarna stiftas av folket, vilket består av näringsidkande borgare och bönder.⁵² Det folkliga inflytandet på riksdagen skulle förstärkas genom att riksdagsmännen skulle förses med postulat (bundna mandat) från vilka de inte fick avvika. Ökad upplysande bildning hos folket och fullständig yttrandefrihet var självklara förutsättningar för att detta politiska system

⁴⁷ Carl Johan Warell, *Naturmänniskan Försök till Betraktelse öfver Lifvets viktigaste Sanningar såsom bestående af everdeliga Lagar*, Stockholm 1843 s. 242–243.

⁴⁸ Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*, Stockholm 1995 s. 9–27, s. 401–416.

⁴⁹ Ibid s. 14–17.

⁵⁰ Ibid s. 42–46.

⁵¹ Ronny Ambjörnsson, *Socialismens idéhistoria*, Malmö 1984 s.174.

⁵² *Strödda tankar* Linköping 1843 s. 48ff.

skulle fungera. Tredje och fjärde stånden utgjorde den enade samhällskroppen och det var troligt att även majoriteten av aristokraterna och hierarkerna genom att följa naturlagen skulle ansluta sig till denna samhällskropp.⁵³ Vi känner med andra ord igen tankemönstret från franska revolutionen.

En radikal skattereform, i syfte att förhindra förmögenhetsbildning, förordas. Tanken är att överflödet ska fonderas för att kunna användas till samhällsnyttiga ändamål. All form av lyxkonsumtion fördöms och även kultursatsningar ses som slöseri med allmänna medel.⁵⁴ Som synes är det ett samhälle bestående av småproducenter som blir idealet, och tanken är att produktionen ska skyddas av en stat som politiskt kontrolleras av dessa producenter. I ett sådant samhälle finns ingen plats för parasiterande hierarker och aristokrater. Denna tydliga högreståndsantagonism för tankarna till franska revolutionens retorik, där sansculotterna var familjeförsörjande hantverkare och handlare, vilkas agerande styrdes av nödtorftiga materiella behov. Symboliska fiender fick gestalta ondskan, samtidigt som jämlikhet, broderskap och direktdemokrati uppfattades som eftersträfvansvärda politiska ideal.⁵⁵

Religion utan kyrka

Som ovan framgått vilade hantverksmästarens samhällsutopi på naturlagsbaserad religiös grund. I skriften från 1843 framhåller han att förnuftet är kopplat till kärleken och fungerar som Guds röst hos människan. Det handlar om en inneboende rättskänsla, som styr relationerna till medmänniskorna. Tron, som är kyrkans dogmatiska påfund, saknar värde utan kärleken. Guds skapelse är fullkomlig och något helvete kan därför inte existera. Ondskan har i stället uppstått, när människan bryter mot gudomligt reglerade naturlagar. Moses var den förste som förenade religion och politik; han lade därmed på ett olyckligt sätt grunden till den institutionaliserade kyrkan, där religionen förvandlades till maktens redskap. Folket hade sedan den tiden förtryckts av skriftlärdar. Ansgar och Luther låg bakom religionens institutionalisering i Sverige, där resultatet blivit att människor likt viljelösa boskap tvingats till kyrkan. Den obildade massan hamnade därmed i ett sämre läge än djuren, vilka åtminstone var kapabla att följa sina instinkter. Dogmatiseringen av äktenskapet och det orimliga hävdandet av dess oupplöslighet var ett påhitt av jesuiterna och hierarkerna och stred mot naturlagarna. Lika orimlig var dogmen att nyfödda barn måste döpas för att inte riskera att hamna i helvetet. Jesus själv döptes ju som vuxen. Hantverksmästarens skrift genomsyras av öppen fientlighet mot den etablerade kyrkan och dess prästerskap.⁵⁶ När det gäller synen på äktenskapet framskyftar Carl Jonas Love Almqvists kritik av kyrkan som institution, vilken hade förts fram i offentligheten under *Det går an*-striden. Äktenskapet måste, enligt Almqvist, bygga på den sanna kärleken och därför blev kravet på kyrklig legitimering ett oacceptabelt yttre tvång. En flerårig tidningsdebatt följde, där motståndarna retoriskt likställde *det-går-an*-systemet med *fri kärlek*.⁵⁷

Bakom hantverksmästarens tankar kan man också ana påverkan från radikal kristendomskritisk upplysningsdiskurs, som bland annat legat till grund för jakobinernas

⁵³ Ibid s. 53–55.

⁵⁴ Ibid s. 40 f.

⁵⁵ Se Michel Vovelle, *Revolutionens mentalitet. Samhälle och tänkande under franska revolutionen*, Stockholm 1988 s. 31 ff, s. 61 ff, s. 90 ff, s. 114 ff, s. 124 ff. Se även Nils Höfdding, *Friheten eller döden, den franske revolution*, Köpenhamn 1989 s. 75–96.

⁵⁶ *Strödda tankar* Linköping 1843 s. 3–16.

⁵⁷ Se Stig Hellsten, *Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C. J. L. Almqvists "Det går an"*, Uppsala 1951 s. 125–231.

försök att under franska revolutionen skapa en deistisk dygderreligion⁵⁸ men samtidigt har framgått att denne var främmande för att på ett sådant sätt koppla ihop religion med politisk makt. Avkristningskampanjen under revolutionen hade varit en del av den jakobinska regimens kulturrevolution och vunnit starkast stöd hos städernas sansculotter, bland vilka en hatisk inställning till katolska kyrkan vuxit fram. De kyrkliga institutionerna sågs som kvarlevor av ett fallet ståndssamhälles förtryckarapparat.⁵⁹ Uppenbarligen hade den äldre svenske hantverkarmästaren en liknande inställning till den lutherska ortodoxi som han ansåg präglade kyrkan i Sverige.

Men i hantverkarmästarens hemland hade under 1800-talets första hälft religiösa proteströrelser börjat ta form. Historikern Hanna Sanders uppmärksammar ansatser till en ny demokratiserad kultur, som hon funnit inom de tidiga väckelserörelserna i Skara stift. Dessa rörelser hölls samman av känslomässiga snarare än institutionaliserade band. Deltagandet var frivilligt och alla var i princip lika mycket värda, vilket innebar att ståndssamhällets hierarkier sattes ur spel.⁶⁰ En annan iakttagelse som Sanders gör är att denna form av frihetlig religionsutövning hade sin förankring inom traditionella bondehushåll och inte bland landsbygdens växande egendomslösa grupper.⁶¹ Även den norrlandsväckelse som, utgående från helt andra teologiska premisser, ville försvara ortodox lutherdom mot vad som uppfattades som statskyrklig av upplysningen påverkad neologi bars upp av en självägande bondeklass, vilken historikerna Tom Ericsson och Börje Harnesk menar, använde den religiösa vägen för att markera och gentemot statsoffentligheten stärka sin samhällseliga position.⁶² Vad som i sammanhanget kan noteras är att den borgerliga offentlighetens huvudorgan *Aftonbladet* stödde statskyrkan mot de bibeltroende norrlandsbönderna.⁶³ Kyrkohistorikern Anders Jarlert talar om ett *kyrkligt skifte* under 1800-talets första hälft, då folkökning och proletarisering slog sönder storhushållet, där husbonden i enlighet med den lutherska hustavlans föreskrifter hade hållit andakt med sin familj och sina underordnade.⁶⁴ För att ytterligare komplicera tidsepokens kyrkohistoriska bild, kan nämnas den inomkyrkliga, på traditionalism vilande, väckelse som i schartauansk skepnad fick spridning bland, av kapitalistiska marknadskrafter hotade, självägande bönder i Västsverige. Historikern Christer Winberg menar att det rörde om en krisreligion, vilken saknade historiska rötter i området, men som nu fick legitimera att berörda hemmansägares tidigare liberala profil ersattes av en politiskt konservativ hållning. Det var hustavlans värld som det plötsligt blev viktigt att värna om.⁶⁵

Teologiskt fanns till synes oöverstigliga skillnader mellan den äldre hantverkarmästarens, på naturfilosofen Warell baserade religionstolkning, och dessa tidiga varianter av väckelsekristendom, vars dualistiska världsbild var uppbyggd på föreställningen om ett hotande helvetes existens.⁶⁶ En väckelserörelse, som definitivt bröt de statskyrkliga banden,

⁵⁸ Se exempelvis Nils Höfdding, 1989 s. 186–210.

⁵⁹ Ibid s.179–182, 211–225.

⁶⁰ Hanna Sanders, *Bondevaekelse og Sekularisering En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*, Stockholm 1995 s. 245 f.

⁶¹ Ibid s. 198 ff.

⁶² Tom Ericsson och Börje Harnesk, ”Disputationsmöten och öfningsfält för tankekrafter Läseriet i övre Norrland i 1800-talets början”, *Historisk tidskrift* nr 4 1993 s. 582–609 För en presentation av neologisk teologi se Helge P:son Backman, *Eskatologiska motiv i svensk predikan under 1800-talets första hälft med särskild hänsyn till Lehnberg, Schartau och Sellenberg*, Stockholm 1941 s. 42–50.

⁶³ Allan Arvastson, *Den thomander- wieselgrenska psalmboken*, Lund 1949 s. 1–49.

⁶⁴ Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria Romantikens och liberalismens tid* del 6, Stockholm 2001 s. 110ff. Se även Hilding Pleijel, *Hustavlans värld Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*, Stockholm 1970 s. 53–65.

⁶⁵ Christer Winberg, *Hur Västsverige blev västsvenskt*, Göteborg 2001, s.13 ff, 118 ff, 134 ff.

⁶⁶ Se exempelvis Hanna Sanders 1995 s. 281 ff, s. 294 ff.

var Erik Jansarna i 1840-talets Hälsingland, av vilka ca 1500 utvandrade till Amerika.⁶⁷ Men både utifrån den warellska naturfilosofiska religionsuppfattningen och utifrån skilda former av bibelbaserad väckelsekristendom låter sig urskiljas protester riktade mot styrande statliga institutioner, och gemensamt för dessa olika grupper av väckelse- och läsarbönder var hur som helst att de tillhörde den närande samhällsklass som i hantverkmästarens skrift utpekades som utgörande samhällets drivande såväl själ som kropp. Med dem delade denne hantverksidkare intresset att gentemot hotande samhällsförändringar upprätthålla ett fungerande husbondevälde. I sådan bemärkelse förordades alltså ingen avveckling av ståndssamhället. Den i hantverksmästarens skrifter, framför allt i den från 1843 visionärt betonade dygdetiken, pekar idémässigt också fram mot vad som inom statskyrkans ramar höll på att utvecklas till socialt ansvarstagande religiös liberalism, fokuserande på frihet jämlikhet och broderskap som ursprungligen kristna ideal.⁶⁸ En liknande linje går till begreppet *utopiska mysticism*, som litteraturhistorikern Kurt Aspelin använder i sin analys av Carl Jonas Love Almqvists historiefilosofiska skrifter. Det rör sig om en idétradition med utgångspunkt i den medeltida joachimitiska läran, som bygger på indelning i tidsåldrar och där den slutliga tidsåldern ska innebära förverkligande av gudsriket på jorden. Under första hälften av 1800-talet vidareutvecklades guldåldersmyten av franska utopister med inriktning på framsteg och samhällsförändringar. Almqvist lät sig bevisligen påverkas av dylika idékonstruktioner, vilka av honom tolkades som liberalism, vilande på den sanna religionens grund.⁶⁹ Men tanken på ett jordiskt gudsrike fanns också hos den kommunistiska krets som i Stockholm under 1840-talet samlades kring bokhandlaren Pär Götrek.⁷⁰ Varken Warell eller hans lärjunge, den åldrade hantverksmästaren, visar i sina skrifter något som helst intresse för en hinsides värld utan är helt inriktade på det jordiska gudsriket. För att sammanfatta ovan beskrivna, på medmänsklig dygd inriktade, utopier, talar idéhistorikern Jonas Hansson om en radikal humanistisk tradition med rötter i den frihetliga upplysningen, där tron på människans utveckling mot jordisk fullkomlighet var drivkraften. I ett sådant sammanhang ser han såväl liberalteologin som Erik Gustaf Geijers kristet färgade liberalism och den tidiga kristet inspirerade socialismen.⁷¹ Det var till en sådan humanitär tradition som den, enligt egna självbilden, obildade och åldrige hantverksmästaren anslöt sig, men som nedan ska framgå var hans broderliga medmänsklighet inte förbehållslös.

Utstötning på antisemitiska premisser

Det var inte endast hierarker och aristokrater som ansågs utgöra hinder för förverkligandet av vår huvudpersons skisserade idealsamhälle, utan i hans skrift finns också en uttalad främlingsfientlighet. Den åldrade hantverksmästaren tänkte med saknad tillbaka på sin lärlingstid i 1780-talets Stockholm, då ett fungerande skråsystem gjorde att svenska produkter i många fall överträffade de engelska. Vad som förmörkat denna lyckliga tillvaro var beslutet att släppa in *Israeliterna* i landet. Judarna anklagas för att ha lagt beslag på det svenska silverförrådet och fört detta ut ur landet. Det var inte försvarbart att låta utländska män

⁶⁷ Se Anders Jarlert, 2001 s. 72–104.

⁶⁸ Se Edvard Rodhe, *Den religiösa liberalismen* Nils Ignell, Viktor Rydberg, Pontus Wikner, Uppsala 1935 s. 14–42.

⁶⁹ Kurt Aspelin, *Det europeiska missnöjet. Samhällsanalys och historiespekulation. Studier i C. J. L. Almqvists författarskap kring 1840*, Stockholm 1979 s.19–26.

⁷⁰ Se Erik Gamby, *Pär Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse*, Stockholm 1978 s. 173ff.

⁷¹ Jonas Hansson, *Humanismens kris Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848-1933*, Stockholm 1999 s. 77–89.

komma in i ett land, som redan var överbefolkat med sysslolösa och uthungrade människor.⁷² Resonemanget antyder att allt kanske inte var så välfungerande i 1780-talets Sverige.

Idéhistorikern Magnus Nyman lyfter fram den negativa bild av judar som den i övrigt upplysningsinriktade svenska tidningspressen förmedlade till sina läsare i samband med riksdagsbehandlingen av judefrågan 1778–79 och införande av den judeförordning 1782 vilken gav mosaiska trosbekännare tillåtelse att på ytterst strikta villkor bosätta sig i vissa svenska städer. Slutsatsen blir att detta politiska beslut saknade stöd hos tidningsopinionen.⁷³ Historikern Knut Wichman kan påvisa ett liknande scenario, när Karl Johans regering 1838 presenterade en liberaliserad judeförordning, som inte hade behandlats av riksdagen. Pressreaktionerna var med några få undantag negativa. Konstitutionella invändningar blandades med inslag av antisemitism. En uttalad judefientlighet finner man hos *Freja* – en tidning som gjorde anspråk på att företräda det hantverkande borgerskapet. Den upploppsvåg som drabbade huvudstaden under hösten 1838, efter sommarens crusenstolpekras, hade också en tydlig antisemitisk udd.⁷⁴ *Norrköpings Tidningar* i den tidiga industristaden Norrköping såg skäl att ställa sig bakom kungen och regeringen i den infekterade tryckfrihetsstriden kring Crusenstolpe. Därför lät tidningen under våren 1839 kyrkoherden Matthias Kjellenberg publicera s.k. klatschar i form av demagogiska och inte sällan personligt kränkande angrepp, riktade mot oppositionspressen och dess publicister. Klatschförfattaren såg judefrågan som en chans att vinna poäng i tidningspolemiken. Här avslöjades, menade han, ihålligheter i oppositionstidningarnas liberala retorik. I sin satiriska stil underströk kyrkoherden liberalernas inkonsekventa ställningstagande när det gällde judarna. Judeemancipationen byggde på liberal världsåskådning, men samtidigt uppfattades den lilla judiska befolkningen som ett ekonomiskt hot och då fick idealismen ge vika för krass egoism.⁷⁵ Av förklarliga skäl såg Kjellenberg ingen anledning att beröra den rent konstitutionella sidan av saken. Vad som kan noteras är det faktum att den 76-årige hantverksmästaren under sin långa livstid hann uppleva båda dessa judeförordningar och att han reagerade på samma sätt som de ovan beskrivna pressopinionerna. När han påtalade misstaget att släppa in judar i landet på 1780-talet tog han också ställning i den aktuella samtida debatten om denna fråga.

Det heliga arbetet

Utifrån ett övergripande idéhistoriskt perspektiv visar den brittiske samhällsvetaren P. D. Anthony hur synen på kroppsarbetet, som under antiken utfördes av slavar och då av fria män förknippades med förnedrande social underordning, på 1500- och 1600-talen, med ideologiskt stöd av protestantisk gudomligt legitimerad pliktmoral, kom att ändras till ett synsätt, där arbetet blev betraktat inte enbart som nödvändigt för enskilda undersåtars försörjning utan också ansågs utgöra grund för den samhälleliga helheten. Diskursiv fokusering på dylik arbetsmoral stärktes genom nationalekonomisk argumentering i framför allt Storbritannien under den tidiga industriepoken; åsikten, att fattigdomsproblematiken borde kunna lösas arbetsvägen och genom förebyggande självhjälp, hade stark förankring inom makthavande kretsar.⁷⁶

⁷² *Strödda tankar* Linköping 1843 s. 36–38.

⁷³ Magnus Nyman, *Press mot friheten. Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786*, Stockholm 1988 s. 132–164, s. 215–219.

⁷⁴ Knut Wichman, *Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft*, Göteborg 1927 s. 93–108.

⁷⁵ *Norrköpings Tidningar* 2/10 1839.

⁷⁶ P. D. Anthony, *The Ideology of Work*, London 1978 s. 15–79.

Vad som i dylikt sammanhang ter sig värt att notera är att Carl Johan Warell i sin tidigare omnämnda och av vår hantverksmästare återopade skrift med tydlighet understryker arbetsamhetens betydelse. Mänsklig verksamhet är att betrakta som en del av den gudomligt instiftade naturlagen och stärker såväl kroppen som själen, medan lättja och sysslolöshet leder till förfall. Men sådan verksamhet kan också snedvridas, och detta sker när den drivs av vinningslystnad, innebärande att människor utnyttjar varandra; ansträngningen blir övermäktig och sätter arbetstillfredsställelsen ur spel.⁷⁷ Mot en sådan bakgrund innebar, enligt Warell, fabrikerna ett maskinernas tyranni, som dödade alla arbetets njutningar och dygder. Arbete måste därför ske under ordnade och harmoniserade former.⁷⁸ Om rätta förhållanden beaktades, ledde arbetet till att människan lärde känna sig själv.⁷⁹ Hos Warell finns med andra ord en uttalat antikapitalistisk och humanistisk syn på arbetet. Han ställer det naturliga harmoniskt av Gud instiftade arbetet i kontrast till av girighet framdriven storskalig produktion, vilken bryter mot givna naturlagar och därmed inte kan skapa rättvisa åt alla människor. Warell betonar också kompetensens betydelse genom att framhålla att ett tillstånd, där dåren styr och lärlingen mästrar leder till uselt slaveri.⁸⁰

Utifrån dylika perspektiv kan associationer göras till Karl Marx begrepp *alienation*. Stordrift, baserad på kollektiv maskinell arbetsdelning, såg Marx som nödvändig förutsättning för kapitalistiskt vinstinriktad produktion. För den enskilda arbetaren innebar detta emellertid att han alienerades från kontroll över såväl arbetsprocessen i dess helhet som slutprodukten, samtidigt som han medverkade till ökad kapitalackumulation med en lön som understeg värdet av hans arbetsinsats. Arbetaren hamnade också i en beroendeställning som kraftigt inskränkte hans frihet. I ett vidare perspektiv menade Marx även att det handlade om *alienation* från en naturlig värld med dess möjligheter att utveckla personliga egenskaper och kommunikativt skapa harmoniska relationer till andra människor. Kapitalismen överdimensionerar konkurrensfaktorn i sådana relationer och stärker därmed egoismen.⁸¹ Likheter mellan Marx och Warell finns i synen på människans arbete, präglad av ursprunglig med naturen harmoniserande renhet. I båda fallen läggs stark betoning på arbetets historiska betydelse.⁸² Också Warell understryker önskvärdheten av att arbetaren kan utföra sitt värv under friast möjliga villkor.⁸³ Kapitalistiska intrång i arbetsprocessen får liknande negativa konsekvenser, även om det för Warell handlar om att en gudomlig ordning sätts ur spel, medan Marx ser kapitalismen som ett nödvändigt utvecklingsstadium på vägen mot mänsklighetens slutliga frigörelse. I det förstnämnda fallet talas om att återupprätta en av naturen instiftad jämlikhet, där alla har frihet att bruka sina resurser på ett sätt som inte drabbar andra. Skyddandet av egendom blir viktigt, och att göra begränsningar i ägandet är orimligt, eftersom de naturliga förvärvsbegären då skulle dödas.⁸⁴ Warells utopi pekar alltså i riktning mot idealisering av småföretagsamhet, vilande på principer om måttlighet i en harmonisk ordning, som hotas av att befinna sig under storindustriellt tryck,⁸⁵ medan Marx hade vetenskapliga ambitioner att hitta vägarna till ett framtida kommunistiskt samhälle. Trots de olika målen och trots att ett i det närmaste extremt dygdebaserat idealistiskt synsätt ställs mot en historiematerialistisk tolkning framkommer uppenbara likheter vad gäller betoningen av arbetets betydelse, inte minst på ett enskilt personlighetsutvecklande plan.

⁷⁷ Carl Johan Warell 1843 s. 60–61.

⁷⁸ Ibid s. 163 ff, s. 167.

⁷⁹ Ibid s. 170.

⁸⁰ Ibid s. 165.

⁸¹ P.D Anthony 1977 s. 113–145.

⁸² Jämför med ibid s. 140–141.

⁸³ Carl Johan Warell 1843 s.170.

⁸⁴ Ibid s. 183–184.

⁸⁵ Ibid s. 169.

Den engelske historikern Mike Rapport uppmärksammar det faktum att det industriproletariat som Marx och Engels i sitt *Kommunistiska manifest* 1848 tilldelar en världshistorisk samhällsomstörtande roll, vid tidpunkten enbart fanns i Storbritannien och därför berörde politiskt medvetna gesäller i Frankrike och på tyskt område endast indirekt som en hotbild. Både gesällerna och deras mästare var angelägna om att undvika proletarisering. Mot sådan bakgrund menar Rapport att manifestet hade begränsat attraktionsvärde för den samtida gesäll- och hantverkarklassen. I stället var det inriktat mot en framtid, där gesällernas barn och barnbarn som löneslavar förväntades ta på sig den historiska befriaruppgiften.⁸⁶

Den samhällsupplösande fattigdomen

Hantverksmästarens syn på fattiga människor utgick från hans höga moraliska värdering av *arbetet*. Skaparen hade inte delat in människor i fattiga och rika, utan denna indelning berodde på mänskliga misstag. Den falska barmhärtighet som utgick från religionen hade lett till förakt för arbete och gjort lättjan till fattigdomens rot. De som var arbetsföra hade tusentals riksdaler i sina kroppar, och de måste därför lära sig att använda detta kapital på rätt sätt. Att lära dem detta var en kärleksgärning, vars innebörd var att ingen skulle behöva lida nöd.⁸⁷ Här finns också en uttalad oro för proletariseringen. Genom att människor från de tjänande klasserna gifte sig och skaffade jättelika barnskaror utbredde sig den sedeslösa och brottsliga livsstilen på ett sätt som hotade den allmänna arbetsmoralen.⁸⁸ Redan i skriften från 1833 hade dess författare förordat en lagstiftning, som skulle underlätta för mästarna att disciplinera gesällerna.⁸⁹

Debatten om fattigdom och proletarisering i Sverige under 1800-talet handlade till stor del om hur olika former av bistånd ansågs moraliskt kunna påverka mottagarna. Historikern Birgit Petersson har undersökt de hotbilder av fattiga människor, som representanter för de högre samhällsklasserna konstruerade i den offentliga debatten. Vanligen kategoriserades dessa grupper som tillhörande ett annat slag av människor – en underlägsen art. Människosynen framstod mestadels som negativ, och den enda möjligheten att hålla dessa proletariserade grupper i schack ansågs vara genom sträng disciplinerande lagstiftning. Ett annat mindre vanligt betraktelsesätt var att i romantisk anda se fattiga som ett slags renhjärtade och goda naturbarn. Ett tredje synsätt innebar att underklassen i princip var likställd med de högre samhällsklasserna, men att olyckliga omständigheter hade försatt dessa människor i ett demoraliserat tillstånd. Här fanns embryo till ett demokratiskt förhållningssätt vad gällde politiska, ekonomiska och sociala rättigheter. Människosynen blir i det sistnämnda fallet positiv och öppnar dörrar för arbetsfrihet samt olika former av konstruktiv självhjälp. Den fattiga massan kunde genom milda åtgärder, som byggde på egen medverkan, påverkas till en samhällsnyttig livsstil.⁹⁰ Den sistnämnda inställningen till nödlidande och till synes odisciplinerade proletära grupper började att vinna ökat gehör decennierna kring 1800-talets mitt. Idéhistorikern Frans Lundgren talar i sin Foucaultinspirerade studie om *det liberala styrets rationalitet*. Utgångspunkten var en i upplysningen förankrad övertygelse om den enskilda individens formbarhet. De lägre samhällsklasserna skulle inte civiliseras genom lagar och förordningar, utan genom att de gavs tillfälle till självreflektion. Tankandet bygger på en

⁸⁶ Mike Rapport, *1848 Year of Revolution*, London 2008 s.211–219.

⁸⁷ *Strödda tankar* Linköping 1843 s. s. 25–26.

⁸⁸ Ibid. s. 34–35.

⁸⁹ *Strödda Tankar* Linköping 1833 s. 25–26.

⁹⁰ Birgit Petersson, *"Den farliga underklassen" Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*. Umeå 1983 s. 16 ff, s. 39 ff, s. 259 f.

optimistisk människosyn, innefattande idéer om jämlikhet. Denna liberala rationalitet bars upp av representanter för den framväxande borgarklassen och var ideologiöverskridande.⁹¹

Trots att en sådan människosyn passar väl in i den tidigare presenterade *moraliska utopins* samhällsvision är det uppenbart att vår hantverksmästare anslöt sig till det förstnämnda och traditionella betraktelsesättet. För honom var det arbetsmoralen, som gav samhället stabilitet och skapade förutsättningar för dess fortsatta utveckling, och denna arbetsmoral kunde endast upprätthållas genom en i grunden disciplinär, ovanifrån styrd läroprocess. Hans uppfattning var att det inte fanns någon påtvingad arbetslöshet, eftersom lantbruket aldrig kunde få för många arbetare.⁹² Ekonomhistorikern Jonas Olofsson påvisar en från och med 1830-talet allt tydligare insikt, speglad i olika sociala utredningar, att arbetslöshet och fattigdom på landsbygden och även i städerna hade samhällsstrukturella snarare än individuella orsaker.⁹³ Statligt och kommunalt finansierade nödhjälpsarbeten i större eller mindre omfattning förespråkades från socialkonserverativt håll som en möjlighet att hantera arbetslöshetsproblematiken, medan liberaler såg lösningen i en, flexibelt syftande, avreglerande frigörelse av arbetsmarknaden. Den sistnämnda lösningen måste dock balanseras i förhållande till bedömda risker för samhällsupplösande effekter. I båda fallen var det hur som helst fråga om en arbetslinje, inriktad på att minimera rent understöd.⁹⁴ Men i den åldriga hantverksmästarens ögon förblev fattigdomen en brist, orsakad av enskilda lättjefulla människors brott mot naturlagarna, och det var därmed främst de fattiga själva som skuldbelades. Samtidigt har ovan framgått att han använde fattigdomen i retoriken mot hierarkier och judar på ett sätt som inte helt ligger i linje med ett dylikt resonemang. I syfte att understryka utsugarrelationen hävdade han att de nödlidande enbart kom från de producerande klasserna, medan de parasiterande judarna trängde sig in i ett redan överbefolkat land, som var fyllt av fattiga människor.

Hantverksmästarens reception av en moralisk utopi

Vad som framgått är att garvaremästaren i sina två skrifter formulerade en i flera avseenden radikal samhällskritik riktad mot en parasiterande överhet i form av aristokrater och hierarkier. Som alternativ skisserades ett utopiskt samhälle, vilket bärs upp av hårt arbetande producenter under samhälleligt beskydd; allmänintresset görs identiskt med dessa skräpproducenters intressen. Även den betydligt större självägande bondeklassen har en liknande produktiv funktion, vilket gör den till en viktig del av samhällsmekanismen. Yttrandefrihet torde vara en självklarhet i ett sådant medborgerligt samhälle. Framhållandet av lika människovärde, broderskap och demokratiska ideal för tankarna till franska revolutionens sansculotter, men också till idétraditioner som både bakåt och framåt i tiden bygger på tankefiguren om *moralisk utopi*. I den anonyme hantverksmästarens fall vilade utopin på en naturvetenskapligt konstruerad men samtidigt av Gud inrättad och av det mänskliga förnuftet upprätthållen värld, beskriven i naturfilosofen Carl Johan Warelles skrift, där det talas om att gudomligt styrda naturlagar även verkar för ett politiskt rättvist samhälle, och där harmoniskt utförande av arbete ligger till grund för den samhälleliga moralen. Dogmatiskt fungerande kyrkliga institutioner hade ingen plats i ett dylikt samhälle.

⁹¹ Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora 2003 s. 34 ff.

⁹² *Strödda tankar* Linköping 1843 s. 57.

⁹³ Jonas Olofsson, *Arbetslöshetsfrågan i historisk belysning En diskussion om arbetslöshet och social politik i Sverige 1830-1920*. Lund 1996 s. 94-96.

⁹⁴ *Ibid* s. 97-115, 137-138.

Men samtidigt ska uppmärksammas att vår huvudperson gjorde ett medvetet urval i sin recipiering av Warells skrift, i vilken det knappast går att tolka in något försvar för en institutionaliserad skråordning som sådan. I stället är Warell tydlig när det gäller att principiellt ta avstånd från varje form av privilegiesystem, vilket han ansåg skulle omöjliggöra förverkligandet av hans jämlika och rättvisa samhällsmodell.⁹⁵ Att han, som tidigare påpekats, förordade i möjligaste mån frihetliga arbetsförhållanden talar i samma riktning. Däremot tog hantverksmästaren fasta på Warells antikapitalistiska argumentation, där önskvärdheten av ett, på dygd baserat, harmoniskt medborgerligt organiserat arbete framhölls.

Inte heller berörs i Warells skrift motsättningen mellan närande och tärande samhällsklasser; det talas således inte om kampen mot de för samhället destruktiva *hierarkerna* och *aristokraterna*. Uttalad avoghet mot speciellt utpekade samhällseliter lyser alltså med sin frånvaro. I hantverksmästarens utopiska skiss finns däremot konfliktbaserade ledmotiv, med anspelningar på franska revolutionen, men som också diskursivt har anknytning till Erik Gustaf Geijers polariserande historieskrivning. Redan 1818 hade denne historiker i en synteskonstruerande skrift *Feodalism och Republikanism* ställt en demokratisk samhällsordning (*republikanism*), med rötter i fria överenskommelser mellan självständiga husbönder, mot vertikalt styrande *hierarkier*, representerande *feodalism*, och skapade av krigiska och kyrkliga maktintressen.⁹⁶ Vad som Warell däremot konkret tar upp, men som hantverksmästaren mer vagt berör, är principerna för hur en stat bör styras. Den warellska modellen går ut på att makten ska ligga hos en, enligt arvsprincipen, tillsatt i det närmaste enväldig regent. Denne ska stå över splittrande särintressen och skapa enighet på de gudomliga naturlagarnas förnuftiga premisser. Den representativa institutionen ska vara tillgänglig för alla medborgare men enbart fungera som regentens informerande rådgivare. Någon maktdelning, enligt konstitutionella principer, blir det därför aldrig fråga om.⁹⁷ Warell uppfattar staten som en organism vilken är underkastad förnuftet och därmed leds av en enda princip.⁹⁸ Ondska skapas av det faktum att världen inte är enad, utan i stället delad mellan konkurrerande krafter.⁹⁹ Något utrymme för modern demokratisk pluralism ges således inte. Vad Warell benämner som gudamänniskor ska, genom att följa den ursprungliga skapelsens lagar, förverkliga ett på jorden fullkomligt samhälle. Men, vilket inte torde vara obekant, visar erfarenheter från det senaste århundradet att försök att i realiteten iscensätta dylika utopier inte sällan leder in i sin motsats, alltså dystopiska tillstånd. Hur en sådan samhällsmodell, som pekar framåt mot 1900-talets totalitära stater, men också tidsmässigt bakåt till 1700-talets upplysta despotism, ska kunna förenas med av Warell förespråkad tanke- och religionsfrihet ter sig minst sagt gåtfullt.¹⁰⁰ Som ovan framgått var det för vår huvudperson, hantverksmästaren, av vikt att statsmakten kontrollerades av de s.k. närande klasserna, men någon diktaturliknande styrelseform eller upplyst despoti, enligt warellskt mönster, förespråkas inte i garvaremästarens skrifter. I stället talas om en i det närmaste demokratisk representation, där de valda är direkt bundna av väljarnas mandat. Det rör sig om demokratiska institutionalisering av framför allt den lagstiftande politiska beslutsprocessen och inte något enbart rådgivande organ. På sådana premisser dömdes ståndsriksdagen ut, vilket också innebar ett radikalt ställningstagande i den dåtida politiska debatten,¹⁰¹ och det

⁹⁵ Carl Johan Warell 1843 s. 237–238.

⁹⁶ Erik Gustaf Geijer, *Feodalism och Republikanism Ett bidrag till samhällsförfattningens historia 1818*. Erik Gustaf Geijers samlade skrifter. Förra afdelningen Stockholm 1849 s.1–178

⁹⁷ Carl Johan Warell 1843 s. 282–286, 300–301.

⁹⁸ Ibid s. 286,

⁹⁹ Ibid s. 222.

¹⁰⁰ Ibid s.235, 279.

¹⁰¹ De många gånger komplicerade turerna i denna debatt har utförligt analyserats av bland andra Berit Borell och Jan Christensen. Se Berit Borell, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet*,

franska revolutionsmönstret framstår som en möjlig inspirationskälla. Warell i sin tur förutspår ett slutstadium, då himmelriket, vilande på kärlekens brödraskap, återfinns på jorden med följd att ingen lagstiftning längre är behövlig.¹⁰² Staten vittrar alltså bort på ett liknande sätt som gäller för Marx kommunistiska slutmål. Tidigare har framgått att även hantverkmästarens skrifter genomsyras av utopiska visioner om ett fungerande brödraskap, förankrat i de närande samhällsklasserna. Väsentligast för förverkligande av en dylik utopi var att samhällets organisering skapade förutsättningar för att arbete kunde bedrivas under ordnade och harmoniska former utan att hotas av destruktivt samhällsupplösande storskalighet, orsakad av olika elitors egoistiska vinstbegär.

Slutbetraktelse över en röst från en hotad "skråmobbb"

Det är uppenbart att vår anonyme åldrade garvarmästare kände sin samhällsställning hotad, även underifrån. De växande proletariserade grupperna underminerade den för honom heliga arbetsmoralen och utgjorde liksom aristokraterna och hierarkerna ett parasiterande inslag. Dessa fattiggrupper, menade han, bar själva ansvar för sin situation och hade därmed ställt sig utanför den jämlika samhällsutopin; det var tveksamt om de överhuvudtaget skulle tillåtas bilda familj och därmed ytterligare utbreda sin destruktiva kultur. Inte heller fanns utrymme för judarnas främmande kultur i en på harmoniskt arbete baserad utopi, eftersom detta folk i första hand uppfattades som ett av girighet drivet ekonomiskt hot. I denna fråga kunde hantverksmästaren åberopa stöd av pressopinioner både från det sena 1700-talet och från 1830-talet. Skrifterna 1833 och framför allt 1843 ger inblick i denne hantverksmästares samhälleliga och politiska världsbild och där finns inslag av såväl demokratiska radikalism som idéer, vilka blickar bakåt och dessutom stöter ut marginaliserade folkgrupper. Det sistnämnda synsättet är vanligen inte förenligt med demokratisk radikalism, men låter sig förklaras utifrån en, upplevd, trängd samhällsposition. Det har framgått att vare sig den kommunikativa borgerliga offentligheten eller det socialpolitiska intresseläget i riksdagens borgarstånd erbjöd några framkomliga vägar för ett försvar av den skrågemenskap som den åldrade hantverksmästaren värnade om. "Skråmobbens" möjligheter att göra sig gällande på dylika arenor tedde sig med andra ord ytterst begränsade. Utifrån dylikt perspektiv kan de ovan analyserade skrifterna uppfattas som desperata vädjanden till de ofrälse riksdagsstånden om stöd. Medvetna urval gjordes från den warellska skriften, och hantverksmästaren undvek att ta upp sådana odemokratiska inslag som direkt bröt mot tidens liberala idéer om konstitutionell maktindelning, utan valde snarare att i detta avseende framstå som radikal demokrat.

Populistisk epilog

Några utgångspunkter

Det är inte orimligt att i vår hantverksmästares politiska reflektioner, som dock empiriskt begränsar sig till att åskådliggöra hur en enskild person vid två tillfällen, med tio års mellanrum, valde att presentera sin uppfattning, försöka hitta rötter till vad vi idag betecknar som diskursivt förankrad *populism*, vilken i vår samtid får allt större politisk slagkraft. Därmed är sagt att någon generaliserbarhetsprövning av i de ovan analyserade skrifterna framförda åsikter inte har gjorts. Utan att fastna i svårgripbara invecklade definitioner av det laddade populismbegreppet, handlar det om att retoriskt låta *det vanliga folket* med dess

Stockholm 1948 och Jan Christensen 1997.

¹⁰² Carl Johan Warell 1843 s. 183–184.

åsikter framträda som huvudrollsinnehavare på den politiska offentlighetens scen. Populismen, som i sådan bemärkelse utger sig för att vara antielitistisk, avviker också från *mainstream*, eller med andra ord vad som anses vara politiskt korrekt i tidens samhälleliga debatt.¹⁰³ I sistnämnda avseende var inte tillbakablickande försvar av skrågemenskapen förenligt med en mer framtidsinriktad liberal diskurs, som kom till uttryck i exempelvis den deliberativa reformismmodellen vilken tidigare presenterats, eller hos den ovan relaterade aftonbladsskribenten Rosén. Progressivt demokratiserande samhällsförändringar och inte hänvisningar till ett gudomligt inrättat naturtillstånd var den tidens liberala huvudlinje, som även innefattade en mer humanitär syn på fattigfrågan än den förenklade lösning som hantverksmästaren förordade. Avsikten nedan är alltså att försöka följa några spår från dennes skrifter 1833 och 1843, vilka visar på vägar fram till moderna former av populism. Exempel på tolkningar av sådan populism kommer också att kritiskt diskuteras.

Medelklassens populistiska mobilisering och dess extremistiska urartning

På 1900-talet skulle delar av de ovan beskrivna populistiskt tolkade diskurserna komma att radikaliseras och ideologiskt ingå i massmobiliserande fascistiska och nazistiska rörelser, vilka efter första världskriget ledde fram till en ny, ännu mer förödande, katastrof. Italien och Tyskland stod i fokus för denna utveckling, vilken på ett eller annat sätt också avspeglade sig i de flesta av den tidens europeiska stater. Bland annat fungerade nationella minoritetsfrågor i ett antal nyupprättade stater som drivkraft för framväxten av nationell högerpopulism, vilken satte nyinrättade demokratiska system ur spel. Om vi vänder blickarna till Tyskland kan vissa iakttagelser göras kring nazisternas klassmässiga mobilisering. Faktum är att medelklassen var överrepresenterad bland NSDAP:s väljare i början av 1930-talet och att det främst var mittenpartier med i huvudsak liberal eller moderatkonserverativ inriktning som gjorde väljartapp åt detta håll, medan de traditionella arbetarpartierna SPD och KPD inte drabbades av någon väljarflykt till nazisterna. Liknande tendenser kan urskiljas vad gäller fascisternas väljarunderlag i 1923 års italienska val. Den amerikanske samhällsvetaren Seymour Lipset ser utifrån sådana premisser fascismen som ett uttryck för en extremism som fått grogrund bland människor, vilka tidigare haft sin hemvist i en politisk mittfåra. Samhällelig positionering mellan kapitalism och arbetarrörelse framkallar i krislägen försvarsmekanismer, vilka blickar tillbaka mot en förkapitalistisk guldålder.¹⁰⁴

I slutet av 1960-talet publicerades en antologi, där det med anspelningar hämtade från *Kommunistiska manifestet* talades om ett populistiskt spöke som hotade världen. Boken var resultatet av en akademisk konferens kring detta ämne, som hade ägt rum i London några år tidigare.¹⁰⁵ Men ovannämnda spöke skulle först ett antal årtionden senare göra sig gällande på ett sätt som vände upp och ner på etablerade politiska strukturer, även om iakttagbara tendenser fanns långt tidigare. Sistnämnda faktum har sociologerna Björn Fryklund och Tomas Peterson tagit fasta på i en undersökning av missnöjespartier, vilka uppstod i Finland, Danmark och Norge under 1960- och 70-talen. Författarnas teoretiska utgångspunkt är en marxistisk analysmodell, enligt vilken, populism har sin klassbas hos en hotad småborgerlighet, bestående av enkla varuproducenter inom såväl jordbruk som andra näringar. Författarna menar också att populistiska partier inte utan vidare låter sig infogas i en traditionell höger – vänsterskala. I stället urskiljer sig många gånger ett svårtolkat politiskt janusansikte. Men exempelvis gör olikartade historiska traditioner att vänsterpopulism

¹⁰³ Se Martin Gelin & Erik Åsard, *Hotet mot demokratin Högerpopulismens återkomst i Europa och USA*, Lund 2019 s. 9–16.

¹⁰⁴ Se Reinhard Kuhn, *Faschismusteorien Ein Leitfaden*, Aktualisierte Neuauflage Distel Verlag 1990 s. 99–106

¹⁰⁵ Martin Gelin & Erik Åsard 2019 s. 9.

dominerar på den norska landsbygden, medan både höger och vänster fått utrymme inom det finska Landsbygdspartiet. Populismen innefattar en antiparlamentarisk kritik, som vänder blickarna mot direktdemokratiska alternativ. Bland de undersökta länderna avvek Sverige, där under den studerade perioden inga missnöjespartier framträdde. En avgörande orsak till detta skulle vara att den svenska arbetarrörelsens starka ställning inte lämnade något utrymme för småborgerlig populistisk särmobilisering i syfte att motverka krishot mot enkla varuproducenter. I stället integrerades småborgerliga intressen i den parlamentariska processen för att delvis ligga bakom den borgerliga valsegern 1976. Centerpartiet fyllde i sådant avseende ett populistiskt tomrum. Fryklund och Peterson ser som minsta gemensam nämnare för populism en uppfattning, enligt vilken, samhället, folket eller nationen är utsatt för hot, vilka inte kan bemötas inom ramarna för ett alltmer elitistiskt politiskt system. Populisterna däremot betraktar sig som företrädare för hela folket i dess egenskap av odelbar organism.¹⁰⁶ Den hotade lägre medelklassen kunde naturligtvis inte empiriskt sett göra anspråk på att utgöra folket i majoritetshänseende, men ovan anförda populistiska verklighetsbeskrivning passar in på den samhällskritik som vår hantverksmästare gav uttryck för i sina skrifter 1833 och 1843. Detta gäller inte minst den *romantisering av det förflutna* som Fryklund och Peterson ser som ideologisk kärna i populismen; synsättet innefattar att traditionella gemenskapsformer på såväl landsbygd som i städerna ställs upp som ideal för hela samhället. Man tror sig kunna hitta lösningar på aktuella problem genom att blicka tillbaka mot en svunnen tid. När en dylik uppfattning sprids och förankras utanför populismens egentliga klassbas, bestående av småborgerliga enkelproducenter, kan man tala om framgångsrik mobilisering.¹⁰⁷ Men i sådant avseende var vår hantverksmästares kommunikativa ansträngningar på 1840-talet dömda att misslyckas. Ett annat typiskt drag i den undersökta nordiska populismen är den tydliga polariseringen mellan närande och tärande samhällsklasser.¹⁰⁸ För den åldrade garvaremästaren blev utförandet av hederligt arbete normativt inkluderande vad gäller folkbegreppet. Dessutom låter sig hantverksmästaren socialt positioneras som småborgerlig enkelproducent. Majoritetsproblemet löste han genom att låta hantverksföretagarna alliera sig med sin tids självägande bondeklass, men sådana möjligheter tedde sig av förklarliga skäl svårare på 1970-talet.

Populistisk mobilisering av en socialkonservativ arbetarklass som förlorat sitt samhälleliga och kulturella fotfäste

Även om vissa grunddrag från såväl den fascistiska mobiliseringsperioden under mellankrigstiden som från Fryklunds och Petersons undersökningsperiod gäller också för dagens populism har läget som bekant radikalt förändrats, jämfört med situationen på 1960- och 70-talen. Populism är inte längre att betrakta som någon dagslända utan handlar numera om en internationell politisk kraft med både mer komplicerad och vidgad klassbas. Dessutom framstår inte längre Sverige som ett i sammanhanget positivt undantag, utan förhållandet är snarare det motsatta. Ovannämnda spöke har alltså på allvar börjat röra på sig. Den tyske sociologen Frank Deppe pekar på den demokratiska våg som blev följden av Sovjetunionens sammanbrott 1989–91, men han uppmärksammar också att det tio år senare fanns anledning tala om en urholkning av västerländsk demokrati. Bakgrunden var att det neoliberala genombrottet kraftigt hade försvagat den representativa demokratins traditionella institutioner och även vidgat ekonomiska klyftor. Från olika regeringar gavs privilegierade grupper inflytande i en omfattning som hade likheter med äldre tiders fördemokratiska samhällen. Det

¹⁰⁶ Björn Fryklund och Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden Studier av småborgerlig klassaktivitet*, Lund 1981 s. 107–115, 119–126, 375–400.

¹⁰⁷ Ibid s. 355 f.

¹⁰⁸ Ibid s. 358.

handlade, enligt Deppe, om en representationskris, vars effekter stärktes av de arbetsmarknadsrelaterade förändringar vilka drevs fram av nyliberala globaliserade marknadsintressen.¹⁰⁹ Samhällsvetaren Horst Kahrs ser i dagens Tyskland det högernationella partiet *AfD* som en samlingsplats för förlorare. I val har detta parti sedan 2013 haft stöd främst av män, vilkas samhällsposition undergrävs av kulturell modernisering och förändrad arbetsmarknad. Ovannämnda grupp ansåg sig helt enkelt ha fått sin samhälleliga betydelse försvagad och profilerade därför, av kompensationskäl, identitetsmässig samhörighet med folk och nation.¹¹⁰

De brittiska samhällsvetarna Roger Eatwell och Matthew Goodwin utgår inte från marxistiska premisser, när de diskuterar den nationella populism som fått genomslag under 2000-talets tidiga decennier, men de kommer ändå indirekt att beröra klassbegrepp. Huvudföremål för deras studie är trumpismen och Brexit, men analysen utsträcker sig till att på ett generellt plan även innefatta Västeuropa som en helhet. Studien bygger empiriskt på en mängd insamlade fakta kring demografiska, ekonomiska och politiska förhållanden samt ett antal attitydundersökningar, gjorda bland olika folkgrupper. Iakttagelserna mynnar ut i slutsatsen att nationell populism har dragningskraft framför allt på grupper av vita män med förhållandevis låg teoretisk utbildning, huvudsakligen tillhörande arbetarklassen. Dessa grupper upplever att de håller på att förlora sitt traditionella samhälleliga fotfäste genom att de fått allt svårare att positionera sig i ett samhälle, som tenderar att bli alltmer elitistiskt styrt; tilliten till styrande eliter har gått förlorad. Globalisering och neoliberal politik har lett till företagsnedläggningar och därmed skapat problem för en tidigare stabil arbetarklass. Ökad invandring, framdriven av elitära intressen, har på ett kulturellt identitetsmässigt plan stört denna arbetarklass, och fått den ta sin tillflykt till en främlingsfientlig nationalism, vilken ställs mot elitär liberal multikulturell korrekthet. Nationalismen skyddar traditionell socialkonservatism, som Eatwell och Goodwin menar, utgjort en grundläggande kulturell bas för dessa samhällsgrupper. Snarare är det försvar av sådan traditionell socialkonservatism än direkt aggressiv rasism som kommer till uttryck i nationell populism. Författarna pekar i sammanhanget på skillnaden mellan å ena sidan historisk sydstatsrasism, företrädd av George Wallace, och å andra sidan vår tids trumpism, retoriskt inriktad på att skapa en demografisk bild, där amerikanska värden och samhällskontrakt hotas av destruktiva främmande element. Det handlar också om relativ deprivation främst på ett psykologiskt plan; författarna lägger större vikt vid den kulturella identitetskrisen än vid rent ekonomiska förhållanden, då det gäller att förklara den snabba expansionen av nationalistisk populism. Samtidigt har sjunkande lojalitet gentemot traditionella politiska partier öppnat fönster för helt nya politiska landskap. Såväl amerikanska demokrater som brittiska Labour och västeuropeiska socialdemokratiska partier, liksom hela den liberaldemokratiska politiskt institutionella strukturen, har tappat greppet om en arbetarklass, vilken upplever sig som i det närmaste övergiven av ovannämnda partier. I detta läge har nya nationalpopulistiska partier sagt sig förespråka förnyade former av sociala välfärdskontrakt.¹¹¹

En sådan bild av tillbakasatt västerländsk arbetarklass, uppfattande sig som överkörd av en utveckling, styrd av eliter och därför sökande skydd i en förstärkt nationell identitet, har uppenbara likheter med den situation som vår representant för ”skråmobben” upplevde att han

¹⁰⁹ Frank Deppe, ”Bonapartismus reloaded” *Die neuen Bonapartisten Mit Marx den Aufstieg von Trump & Co verstehen* Martin Beck / Ingo Stutzle (Hrsg), Berlin 2018 s. 250–255 och där anförd litteratur.

¹¹⁰ Horst Kahrs, ”Politische Suchbewegungen in Zeiten tiefer Transformation Ein Essay über die Situation in Deutschland” Martin Beck / Ingo Stutzle (Hrsg), Berlin 2018 s.144–146.

¹¹¹ Roger Eatwell and Matthew Goodwin, *National Populism The Revolt Against Liberal Democracy*, London Pelican Books 2018 s.212–222, 225–266, 269–292.

själv och hans hantverksbröder befann sig i på 1830- och 40-talen. Konstruerade fiender i form av till synes opåverkbara i egoistiska syften verkande makteliter, invandring, om än i ytterst begränsad omfattning, av etniska judar, samt framväxten av ett svällande proletariat, spridande vad som uppfattades som normlös fattigkultur, låg till grund för ett socialkonservativt blickande mot en förgången guldålder. I båda fallen tydliggörs bilder av att vara offer för en destruktiv utveckling. Det var dock inte nationalismen, som vid denna tidpunkt var tämligen utvecklad, utan en fungerande skrågemenskap, skapande förutsättningar för ett harmoniskt arbete, som utgjorde kärnan i en sådan guldålder. Arbetet var det som gav vår huvudperson och dennes hantverksbröder en samhällelig identitet, vilken alltmer ifrågasattes av en fientlig omvärld. Även om Eatwell/ Goodwin och även Kahrs främst lägger tonvikt vid att förklara modern nationalistisk populism som en kulturellt socialkonservativ företeelse, motsäger inte deras redovisade material att arbetets förändrade villkor i sammanhanget skulle kunna ha en liknande betydelse som för en svensk hantverksmästare, ställd inför skrågemenskapens sammanbrott, under 1800-talets första hälft. Samhällsvetarna Martin Gelin och Erik Åsard framhåller att ekonomiska och kulturella variabler samverkar och inte sällan infogas i varandra, när det gäller att förklara populistisk mobilisering.¹¹² Vad som också har framgått är att, medan fascismen under mellankrigstiden främst mobiliserade grupper tillhörande medelklassen, samtidigt som Fryklunds och Petersons studie utpekar småborgerliga enkla varuproducenter, befinnande sig i en pressad samhällsposition, som missnöjespopulismens kärna under 1960- och 70-talen, är det nu delar av en utsatt och eftersatt arbetarklass som övertagit den populistiska stafettpinnen. Eatwell och Goodwin betonar visserligen att nutida populism har en bred social förankring och även attraherar konservativa medelklassgrupper.¹¹³ Men huvudintrycket efter läsning av deras bok är att strålkastaren riktas framför allt mot just en eftersatt arbetarklass. Detta faktum bör ses mot bakgrund av att den traditionella arbetarrörelsen på olika nivåer till följd av, inte minst neoliberal globalisering, försvagats såväl nationellt som internationellt sedan 1970-talet.¹¹⁴

Högerpopulistisk nationalism eller fascism?

Eatwell och Goodwin skiljer mellan å ena sidan extremnationalism som de förknippar med fascism och nazism och å andra sidan nationalistisk populism, som de menar håller fast vid demokratins grundläggande principer. I det förstnämnda fallet handlar det om att omforma folket till ett lydigt redskap och ställa det under auktoritär eller totalitär ledning. Författarna ser däremot inte nationalistisk populism som i sig odemokratisk, eftersom den gör anspråk på att föra fram folkets vilja; det handlar snarare om att anpassa demokratin till en ny kontextuell verklighet, som förutspås komma bli bestående under en lång tidsperiod. Inte heller vill Eatwell och Goodwin göra gällande att det skulle vara rasistiskt att försvara nationella värden gentemot vad som uppfattas som främmande inslag; kulturella olikheter ges därmed ingen rasrelaterad dimension. Författarna reserverar i stället rasismbegreppet till att innefatta en världsbild, där skilda raser är hierarkiskt underordnade varandra.¹¹⁵ Idéhistorikern Sven-Eric Liedman avvisar i sammanhanget traditionella begrepp som *nazism* och *fascism*, men han är också kritisk mot den oklara benämningen *populism*. I stället ser han en ny typ av nationalism, som utnyttjar främlingsfientliga stämningar för mobilisering kring värdekonservativa normer i påstådd nationalistisk anda. I praktiken är man från sådant håll beredd att både nationellt och

¹¹² Martin Gelin & Erik Åsard 2019 s. 215–218.

¹¹³ Roger Eatwell and Matthew Goodwin 2018 s. 273 f.

¹¹⁴ Se exempelvis Branco Milanovic, *Global ojämlikhet Nya perspektiv i globaliseringens tidevarv*, Göteborg 2017 s. 130–133. Se även Marcel van der Linden, ”Den internationella arbetarrörelsens kris” *Arbetshistoria* 2020 1-2.

¹¹⁵ Roger Eatwell and Matthew Goodwin 2018 s. 65–80.

internationellt samverka med neoliberala intressen och samtidigt delta i informella kontaktnät med likartade partier i andra länder.¹¹⁶ Förekomsten av sådan samverkan mellan populistiskt valda nationella ledare och från utlandet styrd neoliberalism beaktar inte Eatwell och Goodwin i sina analyser.

Den amerikanske filosofen Jason Stanley väljer en annan analytisk väg, när han uttryckligen avstår från att använda begreppet populism och i stället utgår från en vidgad definition av fascismbegreppet genom att dra linjer till manipulerande strategier, vilka tillämpats i såväl mellankrigstidens Europa som i USA:s rasistiska diskurser. Den minsta gemensamma fascistiska nämnaren blir *dom* mot *oss* och handlar om att på mytologiska grunder skapa hotbilder, syftande till att stereotypisera resurssvaga människogrupper för att legitimera dessas underordning i, och i mer extrema fall, bortrensning från samhällskroppen. I ett sådant scenario ingår också, enligt socialdarwinistisk konstruktion, dikotomin mellan å ena sidan det närande, arbetande folket och å andra sidan på samhället tärande utbölningar. Detta rena folk är offer för en i nationen pågående infiltration av etniskt eller rasmässigt främmande element, vilka hotar dess kulturella existens. Därför finns anledning att blicka tillbaka mot en mytologisk kulturellt ren guldålder. Det rör sig om synsätt som i olika former normativt hotar att successivt normaliseras i vår tids samhällsdiskurser. Den fascistiska traditionen innebär också ett avståndstagande från demokratiska pluralistiska styrelseprinciper till förmån för auktoritär hierarkisk ledarordning.¹¹⁷ I en intervju, gjord av statsvetaren Helen Lindberg, vänder sig Stanley mot att begreppet populism har kommit att konnoteras negativt på ett sätt som ställer Adolf Hitler och Bernie Sanders under samma paraply. Fascismens kärna finner han i Ku Klux Klan och i nazismen.¹¹⁸ Mot sådana perspektiv framstår den av Eatwell och Goodwin gjorda gränsdragningen mellan radikalnationalism och fascism som minst sagt diffus och därmed i högsta grad tveksam. Inte heller Liedman ser någon demokratisk tendens i den nya formen av nationalism. I samma mot sådan differentiering kritisk riktning talar Erik Åsards tydliggörande av hur högerpopulistiska regimer i Polen och Ungern positionerar sig alltmer auktoritärt och successivt monterar ner demokratiska institutioner med följd att inte minst yttrandefriheten inskränks. Liknande tendenser har i mer begränsad skala, som Martin Gelin visar, kunnat iakttagas i trumpstyrda USA, bland annat vad gäller minskat hänsynstagande till konstitutionens demokratiupprätthållande regelverk.¹¹⁹ De båda ovannämnda författarna har svårigheter att se något positivt i populismen utan talar om ett förrädiskt krypande hot mot demokratin. Högerpopulistiska regeringar visar ambitioner att ändra demokratiska spelregler samt på olika sätt kontrollera medier och dessutom utestänga oönskade grupper från den politiska offentligheten.¹²⁰ Populismen som begrepp likställs alltså med demokratifientlighet på ett sätt som får Jason Stanley att reagera genom tydliggörandet att demokratins verkliga fiende är fascismen i dess olika former och att de begreppsmässiga korten således inte får blandas ihop.

En historisk förbindelselänk

¹¹⁶ Sven-Eric Liedman, "Bortom den nya nationalismen" *Bortom systemskiftet Mot en ny gemenskap* Niklas Altermark & Magnus Dahlstedt (red), Stockholm 2022 s. 387–404.

¹¹⁷ Jason Stanley, *Fascismens metoder Att skilja "dom från "oss*, Göteborg 2019 s. 9–18, 227–234 För en mer ingående diskussion kring begreppet fascism se Helen Lindberg, "Fascismens metoder – ett samtal med Jason Stanley", *Statsvetenskaplig tidskrift* Årgång 122 2020/1.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Martin Gelin & Erik Åsard 2019s. 41–209.

¹²⁰ Ibid s. 222–226.

Eatwells och Goodwins analyser syftar till att skapa ökad förståelse för varför människor i allt större utsträckning låter sig påverkas av nationalistisk populism men tenderar att, enligt min mening, mynna ut i ett något tvivelaktigt försvar för denna politiska företeelse. Deras studie har här använts för att etablera en historisk förbindelselänk till det svenska hantverkets 1800-talsvärld, som det finns anledning att återvända till en sista gång. Det har ovan framgått att vår huvudperson, hantverkmästaren, som levde i ett fördemokratiskt samhälle, i sin reception av Carl Johan Warells skrift valde att inte nämna dennes auktoritära styrelseideal, innebärande att en i det närmaste enväldig regent skulle ha den avgörande beslutsmakten och enbart ta råd av en vald folkförsamling. Den av Gud instiftade naturliga och förnuftiga ordningen skulle på detta sätt garanteras. En sådan likriktning ger inget utrymme för pluralistisk demokrati utan pekar snarare fram mot 1900-talets totalitära stater. För vår hantverksmästare var det däremot viktigt att i sitt avståndstagande från ständsrepresentationen markera en demokratisk inställning som måste bedömas som för sin tid radikal. Här talas om en demokratisk församling vald av de närande samhällsklasserna och där de utsedda representanterna skulle ha bundna mandat till sina väljare. Om man utgår från franska revolutionens politiska höger-vänsterskala är det knappast någon tvekan om att en dylik politisk hållning låter sig inplaceras i vänsterfällan, medan förebilden Warell, förordande enväldigt styrande kungamakt, hamnar i skalans motsatta ände. Att det även finns en utestängande kategorisering av oönskade grupper i den åldrige hantverksmästarens samhällsmodell bör ses mot bakgrund av att någon i vår samtida mening fullgod demokrati vid denna tidpunkt inte går att hitta någonstans i världen, men att en upplyst debatt fördes om hur sociala, etniska och även könsbaserade gränser för politiskt inflytande skulle dras. Samtidigt går inte att bortse från att kategoriserande dikotomi mellan närande och tärande samhällsklasser, inkluderande uttalad judefientlighet, för tankarna till Stanleys fascistmodell, men här måste man vara på sin vakt mot orimliga anakronismer. Det finns alltså skäl att med sin tids mått betrakta vår hantverksmästare som en vänsterpopulist och det har också framkommit tecken på viss diskursiv anknytning till franska revolutionens sansculotter, vilka torde kunna betraktas som tidiga företrädare för dylik form av populism.

Den odemokratiska populismen?

Såväl Roger Eatwell och Matthew Goodwin som Martin Gelin och Erik Åsard har inriktat sina studier på högerpopulism. De två sistnämnda författarna, vilka som tidigare nämnts har svårt att se något positivt i sådan högerpopulism, menar dock att vänstern har små möjligheter att ta upp konkurrensen på det populistiska slagfältet; de underbygger denna uppfattning genom att hänvisa till vad de bedömer som några såväl teoretiskt som praktiskt misslyckade försök i dylik riktning.¹²¹ Även samhällsvetaren Jan-Werner Müller är främst fokuserad på högerpopulism, när han understryker populismens antipluralistiska och antidemokratiska hållning, samtidigt som han är medveten om svårigheterna också för en liberaldemokratisk stat att precisera inkluderande principer vad gäller det heterogena och empiriskt svårgripbara folkbegreppet. Populisternas enade folk existerar helt enkelt inte i verkligheten. Sådana föreställningar leder endast i direkt antidemokratisk riktning.¹²² Synen på populismen som mer eller mindre nödvändigt knuten till auktoritär och odemokratisk ledarkultur understryks också av statsvetaren Sofia Näsström i en nyutkommen bok.¹²³ Dylik tolkning av populismen som en generellt demokratifientlig politisk företeelse blir problematisk, om den ställs inför demokratiförespråkande proteströrelser på exempelvis Himmelska fridens torg 1989 eller i dagens Hongkong. Samma sak gäller de folkliga demokratiska krafter som drev fram den

¹²¹ Martin Gelin & Erik Åsard 2019 s. 218–222.

¹²² Jan-Werner Müller, *Vad är populism? En essä*, Göteborg 2019 s. 147–157.

¹²³ Sofia Näsström, *Demokrati: en liten bok om en stor sak*, Lund 2021 s. 77–85.

arabiska våren 2011. I dylika fall blir populisterna i auktoritärt styrande makthavares ögon terrorister. För att komma runt dylik problematik kontrasterar Müller den populistiska parollen *Vi är folket* mot vad han ser som franska revolutionens ursprungliga måtto 1789: *Vi är också folket*, vilket han menar i det senare fallet skulle öppna för demokratisk pluralism. Det sistnämnda synsättet gäller i modern tid i samband med protester, riktade mot auktoritära regimer, vilka i sin tur, enligt Müller, bygger sina kompromisslösa maktanspråk på populistisk legitimering.¹²⁴ Man kan alltså urskilja en forskningsinriktning som bortdefinierar demokratiskt samförstånd från populismbegreppet och i stället ensidigt poängterar dess auktoritära drag.

Den bonapartistiska maktmodellen

Utgångspunkt för Deppes och Kahrs tidigare berörda analyser av populismen är Marx försök att använda en historiematerialistisk teori för att förklara varför den franska bourgeoisien på 1850-talet valde att underordna sig den bonapartistiska diktaturen. Här finns grunden för en teoribildning som belyser hur politiska och ekonomiska eliter för sina syften utnyttjar populistisk mobilisering.¹²⁵ Samhällsvetaren Reinhard Kuhn l anser sig kunna fastställa att inget fascistiskt maktövertagande någonsin har skett utan att överenskommelse först gjorts med den traditionella högern. Det handlar inte sällan om samhällseliters rädsla för arbetarrörelsen och då inte minst i dess kommunistiska form.¹²⁶ Den parlamentariska demokratin kommer i andra hand när sådana elitära intressen anses stå på spel.¹²⁷ Demokratin hotas därför snarare ovanifrån än underifrån. Statsvetaren Ylva Stubbergaard uppmärksammar elitära maktgruppers intressen, när hon förklarar Lapporörelsens misslyckade försök att gripa makten i 1930-talets Finland. Denna rörelse användes av högerkrafterna i mobiliseringssyfte för att pressa fram en skärpt lagstiftning mot kommunistisk agitation, men när detta mål var uppnått såg borgerligheten ingen anledning att stödja en statskupp (Mäntsäläupproret i februari 1932), vilken hotade att sätta demokratin helt ur spel. Ett öppet angrepp mot den reformistiska socialdemokratin skulle möta legitimitetsproblem och bedömdes få alltför nationellt splittrande effekter.¹²⁸ Däremot betraktades som nödvändigt att institutionalisera antikommunismen som en del av den nationalism vilken bar upp den politiska apparaten, trots att demokratin därigenom inskränktes.¹²⁹ Med andra ord ansågs den uppkomna finska demokratikrisen inte kräva någon bonapartistisk lösning.

Folkliga kamptraditioner och behovet av förnyade mobiliseringsstrategier

Eatwell och Goodwin berör, om än indirekt, ett klassperspektiv, vilket helt förbigås i flera av ovan anförda studier om nutida populism- en populism, som trots att den ställs mot stagnerande former av representativa demokratimodeller, ganska entydigt konnoteras negativt. Ett dylikt betraktelsesätt, riskerar, enligt min mening, bli ohistoriskt, eftersom linjer bakåt till varierande former av folklig protestkultur saknas. Jason Stanley, som inte vill riskera att gå vilse i populismbegreppets många irrgångar, gräver däremot i historien fram undertryckta

¹²⁴ Jan-Erik Werner Müller 2019 s. 98–105.

¹²⁵ Se Martin Beck / Ingo Stutzle, *Die neuen Bonapartisten Mit Marx den Aufstieg von Trump & Co verstehen*, Berlin 2018.

¹²⁶ Se Reinhard Kuhn l 1990 s. 184–185 och där anförd litteratur.

¹²⁷ Ibid s. 276 ff.

¹²⁸ Ylva Stubbergaard, *Stat, kris och demokrati Lapporörelsens inflytande i Finland 1929-1932*, Lund 1996 s. 208–209, s. 215–216.

¹²⁹ Ibid s. 219–223.

folkgruppers motstånd mot vad han betraktar som fascistiskt övervåld.¹³⁰ Här finns mönster att ta fasta på i såväl folkliga kamptraditioner som i arbetarrörelsens mobiliseringsstrategier. I stället frångår ovan anförda populismforskning folkliga rörelsers förmåga att i samtidshistoriska kontexter agera som självständigt politiskt subjekt genom att göra gällande att sådana rörelser i det närmaste deterministiskt tenderar att manipuleras i antidemokratisk riktning. Kritik mot till synes förstelnade delar av en liberal demokratimodell definieras med andra ord bort som demokratifientlig populism. Men faktum är att, om man utgår från franska revolutionen, så var populismen, med folkliga proteströrelser som bas, ursprungligen en vänsterrörelse, vilket också får genomslag i vår anonyme hantverksmästares skrifter från 1833 och 1843. Folkliga protestkulturer, kämpande för demokratiskt inflytande, har egentligen rötter ännu längre bakåt i historien, exempelvis kan yllearbetares politiska aktioner i 1300-talets Florens åberopas.¹³¹ Men även samhällseliters manipulation av till synes obildade folkmassor har långa historiska traditioner.¹³² Det finns alltså historiska mönster som utvecklingen av vänsterpopulism kan ta fasta på, medan manipulativa traditioner mer eller mindre knyter an till dagens högerpopulism och dess fascistiska tendenser. Sociologen Marcel van der Linden¹³³ ser som nödvändigt att en i dagsläget generellt sett försvagad arbetarrörelse finner nya mobiliseringsvägar och strategier för att i fortsättningen kunna göra sig gällande i en föränderlig värld. Exempelvis visar ekonomhistorikern Jesper Hamark i en nyutkommen bok hur förnyade strejkstrategier flexibelt låter sig anpassas till förändrade maktkontexter både historiskt och i nutid.¹³⁴

Referenser

Populistisk röst från 1800-talets ”skråmob” och dess nutida ekon
(Paper till arbetarhistoriska konferensen i Helsingborg 2022)
Ingemar Johansson

Abrahamsson, Åke, *Ljus och frihet till näringsfång Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi, exemplet Stockholm 1838-1869*. Stockholm 1990.

Ambjörnsson, Ronny, *Socialismens idéhistoria*. Malmö 1984,

Anonym författare, *Strödda tankar om våra samhälls-brister, deras orsak och afhjelpande att studera till nästa Riksmöte*. Linköping 1833.

Anonym författare, *Strödda tankar med afseende på vår tids nödvändiga reformer, vördsamt tillegnade städernas högt ärade borgerskap och hedersvärda bondeståndet af en sjuttiosexårig borgersman*. Linköping 1843.

Anthony, P. D., *The Ideology of Work*. London 1978.

Arvastson, Allan, *Den thomander- wieselgrenska psalmboken*. Lund 1949.

Aspelin, Kurt, *Det europeiska missnöjet. Samhällsanalys och historiespekulation. Studier i C. J. L. Almqvists författarskap kring 1840*. Stockholm 1979.

Backman, P:son, Helge, *Eskatologiska motiv i svensk predikan under 1800-talets första hälft med särskild hänsyn till Lehnberg, Schartau och Sellenberg*. Stockholm 1941.

Beck, Martin / Stutzle, Ingo, *Die neuen Bonapartisten Mit Marx den Aufstieg von Trump & Co verstehen*. Berlin 2018.

Blanche, August, *Teckning af Juni-dagarne i Stockholm och dess närmaste följder 1838*. Stockholm 1838.

Berglund, Mats, *Massans röst Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719-1848*. Stockholm 2009.

¹³⁰ Jason Stanley 2019 s.41–43, 211–217.

¹³¹ Samuel Kline jr, *The Laboring Classes in Renaissance Florens*, New York 1980.

¹³² Se exempelvis Robert Darnton, *Poetry and the Police Communication in the Eighteenth Century Paris*, Harvard University Press 2010 s.15 ff, s. 22 ff, s. 140 ff och Arne Jarrick, *Mot det moderna förnuftet. Jan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Stockholm 1990 s. 23 ff, 32 ff, 48 f.

¹³³ Marcel van der Linden, ”Den internationella arbetarrörelsens kris” *Arbetarhistoria* 173/174 2020.

¹³⁴ Se Jesper Hamark, *Strejk : Från satans svarta kvarnar till gigekonomin* Stockholm 2022.

Boberg, Stig, *Carl XIV Johan och tryckfriheten 1810-1844*. Göteborg 1989.

Borell, Berit, *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet*. Stockholm 1948.

Burman, Anders, *Politik i sak C J L Almqvists samhällstänkande 1839-1851*. Stockholm / Stehag 2005.

Christensen, Jan, *Bondeståndet i 1840-talets liberala representationsdebatt. Exemplen Gustaf Hierta och J P Theorell*. Göteborg 1997.

Dahlkvist, Mats, "Jürgen Habermas teori om 'privat' och 'offentligt'". Introduktion till Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet* Lund 1988 Edgren, Henrik. *Publicitet för medborgsmannavett Det nationella svenska i Stockholmstidningar 1810-1831*. Uppsala 2005.

Darnton, Robert, *Poetry and the Police Communication in the Eighteenth Century Paris*. Harvard University Press 2010.

Davidson, Neil, *How Revolutionary were the Bourgeois Revolution*. Chicago 2017.

Deppe, Frank, "Bonapartismus reloaded" *Die neuen Bonapartisten Mit Marx den Austieg von Trump & Co verstehen*, Martin Beck / Ingo Stutzle (Hrsg). Berlin 2018.

Eatwell, Roger and Goodwin, Matthew, *National Populism The Revolt Against Liberal Democracy*. London Pelican Books 2018.

Edgren, Henrik, *Publicitet för medborgsmannavett Det nationella svenska i Stockholmstidningar 1810-1831*. Uppsala 2005.

Edgren, Lars, *LÄRLING-GESÄLL-MÄSTARE Hantverk och hantverkare i Malmö 1750-1847*. Lund 1987.

Edwards, Gemma, "Habermas and social movements: What's 'New'?" *After Habermas New Perspectives on the Public Sphere* Edited by Nick Crossley and John Michael Roberts. Oxford 2004.

Ericsson, Tom och Harnesk, Börje, "Disputationsmöten och öfningsfält för tankekrafter Läseriet i övre Norrland i 1800-talets början", *Historisk tidskrift* nr 4 1993.

Fryklund, Björn och Peterson, Tomas, *Populism och missnöjespartier i Norden Studier av småborgerlig klassaktivitet*. Lund 1981.

Gamby, Erik, *Pär Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse*. Stockholm 1978.

Geijer, Erik, Gustaf, *Feodalism och Republikanism Ett bidrag till samhällsförfattningens historia 1818*. Erik Gustaf Geijers samlade skrifter. Förra afdelningen. Stockholm 1849.

Gelin, Martin & Åsard, Erik, *Hotet mot demokratin Högerpopulismens återkomst i Europa och USA*. Lund 2019.

Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund 1988.

Hamark, Jesper, *Strejk : Från satans svarta kvarnar till gigekonomin*. Stockholm 2022.

Hansson, Jonas, *Humanismens kris Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848-1933*. Stockholm 1999.

Hellsten, Stig, *Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C. J. L. Almqvists "Det går an"*. Uppsala 1951.

Hilton, Boyd, *A Mad, Bad and Dangerous People England 1783-1846*. Oxford 2006.

Höfdding, Nils, *Friheten eller döden, den franske revolution*. Köpenhamn 1989.

Jarlert, Anders, *Sveriges kyrkohistoria Romantikens och liberalismens tid del 6*. Stockholm 2001.

Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet. Jan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*. Stockholm 1990.

Jonsson, Patrick, *Handelsfrihetens vänner och förbuden Identitet och politisk kommunikation i svensk tullpolitik 1823-1854*. Örebro 2005.

Kahrs, Horst, "Politische Suchbewegungen in Zeiten tiefer Transformation Ein Essay über die Situation in Deutschland", Martin Beck / Ingo Stutzle (Hrsg). Berlin 2018.

Kline jr, Samuel, *The Laboring Classes in Renaissance Florens*. New York 1980.

Kuhn, Reinhard, *Faschismusteorien Ein Leitfaden*, Aktualisierte Neuauflage. Distel Verlag 1990

Liedman, Sven-Eric, "Bortom den nya nationalismen" *Bortom systemskiftet Mot en ny gemenskap* Niklas Altermark & Magnus Dahlstedt (red). Stockholm 2022.

Lindberg, Helen, "Fascismens metoder – ett samtal med Jason Stanley" *Statsvetenskaplig tidskrift* Årgång 122 2020/1.

Lundgren, Frans, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och det sociala vid 1800-talets mitt*. Hedemora 2003.

Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm 1999.

Melberg, Arne, *Realitet och utopi. Utkast till dialektisk förståelse av litteraturens roll i det borgerliga samhällets genombrott*. Stockholm 1978.

Milanovic, Branco, *Global ojämlikhet Nya perspektiv i globaliseringens tidevarv*. Göteborg 2017.

Müller, Jan-Werner, *Vad är populism? En essä*. Göteborg 2019.

Normark, Dag, *De förenande samtalen Om norrländsk lokalpress och borgerliga offentligheters etablering under 1800-talets första hälft*. Stockholm 1989.

Nyman, Magnus, *Press mot friheten. Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786*. Stockholm 1988.

Näsström, Sofia, *Demokrati: en liten bok om en stor sak*. Lund 2021.

Olofsson, Jonas, *Arbetslöshetsfrågan i historisk belysning En diskussion om arbetslöshet och social politik i Sverige 1830–1920*. Lund 1996.

Petersson, Birgit, *"Den farliga underklassen" Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*. Umeå 1983.

Pleijel, Hilding, *Hustavlans värld Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm 1970.

Rapport, Mike, *1848 Year of Revolution*. London 2008.

Rodhe, Edvard, *Den religiösa liberalismen Nils Ignell, Viktor Rydberg, Pontus Wikner*. Uppsala 1935.

Rosén, J. M., *Kritik öfver broschyren "Dagens händelser bedömde af en landtman"* Stockholm 1838.

Rosengren, Cecilia, *Tidevarvets bättre genius Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johantidens Sverige*. Stockholm / Stehag 1999.

Sanders, Hanna, *Bondevaekelse og Sekularisering En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*. Stockholm 1995.

Sanner, Inga, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*. Stockholm 1995.

Spång, Mikael, *Constituent Power and Constitutional Order Above Within and Beside the Constitution*, Palgrave Macmillan 2014.

Stanley, Jason, *Fascismens metoder Att skilja "dom från" oss*. Göteborg 2019.

Stubbergaard, Ylva, *Stat, kris och demokrati Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932*. Lund 1996.

Theorell, Johan Peter, *Några ord om Press, Reformer, Ministerstyrelse samt andra dagens frågor i anledning af skriften "Upplösning är icke upplysning"*. Stockholm 1839.

Torbacke, Jarl, "Mellan stat och akademi 1809–1877" i *Världens äldsta Post- och Inrikes Tidningar under 1600-1700-1800-1900- och 2000-talen*. Red. Karl Erik Gustafsson och Per Rydén. Stockholm 2005.

van der Linden, Marcel, "Den internationella arbetarrörelsens kris" *Arbetarhistoria*, 2020.

Vallinder, Torbjörn, *Nio edsvurna män Jury och tryckfrihet i Sverige 1815–2000*. Stockholm 2000.

Vovelle, Michel, *Revolutionens mentalitet. Samhälle och tänkande under franska revolutionen*. Stockholm 1988.

Warell, Carl Johan, *Naturmänniskan Försök till Betraktelse öfver Lifvets viktigaste Sanningar såsom bestående af everdeliga Lagar*. Stockholm 1843.

Wichman, Knut, *Karl XIV Johans regering och den liberala oppositionen under 1830-talets senare hälft*. Göteborg 1927.

Winberg, Christer, *Hur Västsverige blev västsvenskt*. Göteborg 2001.

Tidningar

Aftonbladet 7/9 1848.

Jönköpingsbladet 31/12 1847

Norrköpings Tidningar 7/2, 9/2 1835. 2/10 1839. 11/9 1848.

Söndagsbladet 12/3 1848.